

Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Odeljenje za psihologiju

UTICAJ SOCIJALNIH NORMI NA KOMPLEKSNOŠT I INKLUZIVNOŠT SOCIJALNOG IDENTITETA

Master rad

Mentorka:
Doc. dr Iris Žeželj

Studentkinja:
Ana Đorđević
PS 140016

Članovi komisije:
Prof. dr Dragan Popadić
Doc. dr Zoran Pavlović

Beograd,
septembar 2015.

Apstrakt

Pripadnost grupama ugrađena je u identitet ljudi i predstavlja osnovu za stavove prema grupama kojima ne pripadamo. Kompleksnost socijalnog identiteta je subjektivni doživljaj pojedinca o međusobnom odnosu njegovih višestrukih socijalnih identiteta. Inkluzivnost socijalnog identiteta je stepen u kom se pojedinac identifikuje sa drugim osobama kroz zajedničku grupnu pripadnost. Kada je osoba svesna da se grupe kojima pripada samo delimično preklapaju i spremna da prihvati kao „svoje” predstavnike grupa sa kojima deli samo neke grupne pripadnosti ili čak nijednu, može se reći da ta osoba ima kompleksan i inkluzivan socijalni identitet. U prvoj fazi istraživanja pokušali smo da utvrdimo međusobnu povezanost kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta kao i njihov zajednički i jedinstveni doprinos u predikciji prihvatanja tuđih grupa, merenog preko termometra osećanja i skale socijalne distance. Korišćene su nacionalna (državljeni iste zemlje), etnička i religijska grupa. Uzorak je činilo 153 ljudi (36% muškaraca) prosečnog uzrasta 26 godina. Rezultati pokazuju da kompleksnost i inkluzivnost jesu delimično preklapajući konstrukti. Inkluzivnost je snažan prediktor prihvatanja sa inkrementalnim doprinosom objašnjenju u odnosu na proste mere vezanosti za sopstvene grupe. U drugoj fazi pokušali smo da ispitanicima koji su bili manje spremni da prihvate nepripadničke grupe (N=40) prezentovanjem grupne norme promenimo stavove i ispitamo da li u tome posreduje promena u doživljaju granica svojih socijalnih identiteta (kompleksnost i inkluzivnost). Izlaganje deskriptivnoj normi dovelo je do većeg prihvatanja tuđih grupa, ali i neočekivano smanjilo kompleksnost socijalnog identiteta. Moguće je da je način na koji smo plasirali informaciju o grupnoj normi narušio osećaj jedinstvenosti grupe ispitanika, te su oni pribegavali jednostavnijim strukturama identiteta. Predložili smo da se u budućim istraživanjima koriste intervencije koje bi specifičnije ciljale na promene u identitetskoj kompleksnosti ili inkluzivnosti, kao i da se porede iste intervencije na različitim grupama. U ovoj studiji potvrdili smo da način na koji pojedinac opaža međuodnose grupa kojima pripada i stepen u kome prepoznaje da su granice među grupama propustljive utiče na prihvatanje različitosti. Uz to, eksperimentalno smo otkrili da deskriptivne norme imaju potencijal da menjaju stavove prema tuđim grupama, ali da je eventualnu promenu u identitetskoj strukturi teže izazvati, te da je u pitanju složena veza između norme, doživljaja identiteta i prihvatanja koju još vredi detaljno istražiti.

Ključne reči: *međugrupni odnosi, socijalni identitet, kompleksnost, inkluzivnost, socijalne norme, stavovi prema drugim grupama*

Abstract

The impact of social norms on social identity complexity and inclusiveness

Group membership is embedded in individual's identity and represents the basis for attitudes towards outgroups. Social identity complexity refers to individual's subjective representation of interrelationships between his/ her multiple social identities. Social identity inclusiveness refers to individual's identification with other people based on mutual group membership. When person is aware of only partial overlapping between his/ her own multiple ingroups and is ready to acknowledge outgroup members as members of his/ her own ingroup, than corresponding social identity is both more complex and more inclusive. In the first phase of this study, we investigated interrelationship between social identity complexity and inclusiveness, as well as their mutual and unique contribution to prediction of attitudes towards outgroups, measured with feelings thermometer and social distance scale. We opted for national (same citizenship), ethnical and religious ingroups and outgroups. A total of 153 respondents (36% male), average age of 26, filled in the questionnaire. Results show that social identity complexity and social identity inclusiveness only partially overlap. Moreover, inclusiveness strongly predicts outgroup acceptance over and above identification with singular ingroups. In the second phase of the study, we tried to induce changes in outgroup acceptance by presenting descriptive social norm to selected participants (N=40) with lower initial acceptance. We also investigated mediating role of the perception of one's own ingroup boundaries (complexity and inclusiveness) in this process. Exposure to social norm improved outgroup acceptance, but unexpectedly decreased social identity complexity. This might be due to the fact that the way in which social norm was designed has threatened distinctiveness of our respondents' identity, which consequently led to less complex perception of their own ingroup boundaries. For further research, we suggested introducing more specific interventions that would directly influence social identity complexity and should be compared among different groups. This research provides basis for better understanding of people attitudes in terms of their social identity complexity and inclusiveness. Additionally, we experimentally demonstrated that descriptive social norm can improve intergroup acceptance, but that changes in identity structure are more difficult to induce, and that a complex interplay between norms, social identity complexity and inclusiveness merits further investigation.

Key words: *intergroup relationships, social identity, complexity, inclusiveness, social norms, attitudes towards outgroups*

Uticaj socijalnih normi na kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta

Uvod

Socijalni aspekti slike o sebi i socijalni identitet

„Jednako se ponosim svojim srpskim rodnom i mojom hrvatskom domovinom.“

(Nikola Tesla, u telegramu upućenom Vladku Mačeku 1930. g.)

Svaka osoba pomalo je kao svi drugi ljudi, pomalo kao neki drugi ljudi, pomalo kao nijedna druga osoba (Kluckhohn & Murray, 1948). Iako je pojam socijalnog aspekta slike o sebi (*eng.* social self) prisutan još kod Viljema Džejmsa (James, 1890), sve do relativno skoro psihološke teorije slike o sebi dominantno su se bavile njenim jedinstvenim aspektima i identitetom kao jedinstvenim svojstvom ličnosti (Brewer & Gardner, 1996). Prilikom poređenja individualističkih i kolektivističkih kultura u kroskulturalnim istraživanjima ponovo se, međutim, nametnulo pitanje da li je slika o sebi dominantno konstruisana individualno (nezavisno od drugih) ili interindividualno (zavisno od odnosa sa drugim ljudima i kolektivom) (Markus & Kitayama, 1991). Tako pripadanje i povezivanje sa drugima postaju ne samo pojmovi koji se tiču odnosa između pojedinca i drugih osoba, već se smatraju konstitutivnim za njegovo samopoimanje. Posledica ovih novih empirijskih saznanja je da se u socijalno-kognitivnim teorijama slika o sebi sada određuje kao fundamentalno socijalna (Fiske, 2004).

Teorija socijalnog identiteta redefiniše identitet preko sličnosti i različitosti između individua. Identitet može biti zajednički sa drugima – kada pripadaju istoj grupi i kada se njegova značenja stiču kroz kolektivna iskustva pripadnika grupe u prošlosti i sadašnjosti – zbog čega se naziva *kolektivnim*, a može biti i interpersonalni – deriviran iz bliskih često dijadnih odnosa (Reicher, Spears, & Haslam, 2010). Prvi se u literaturi naziva i *socijetalni*, čime se naglašava važnost najširih socijalnih kategorija, kao što je kultura, koji igraju ulogu u građenju identiteta osobe (Fiske, 2004; Markus & Kitayama, 1991). *Socijalni identitet* izvorno je definisan kao „onaj deo self-koncepta osobe koji se oslanja na njeno znanje o pripadnosti socijalnoj grupi... zajedno sa vrednošću i emocionalnim značajem pripisanim toj grupnoj pripadnosti“ (Tajfel, 1981, p. 255). Socijalni identitet podrazumeva ne samo pripadnost grupi, već i posedovanje osobina koje su za članove date grupe zajedničke

(Brewer, 1991). Pod ovim pojmom podrazumeva se da je u identitet osobe i način na koji ona sebe definiše uključeno njeno pripadanje grupi, koje pored kognitivne komponente (samospoznavanja) ima emotivnu (samopoštovanje osobe) i motivacionu komponentu – njene akcije zavise od grupnih i njenog osećaja vezanosti za grupu. Ljudi sebe vide kao pripadnike određenih grupa koje postaju deo njihovog identiteta, pri čemu opažaju sebe sličnim ljudima koji pripadaju istim grupama, a različitim od ljudi sa kojima ne dele grupnu pripadnost. Grupe kao deo identiteta postaju važne za sliku o sebi i samim tim predstavljaju značajni izvor samopoštovanja osobe koje će zavisiti od grupnih akcija (Reicher, Spears, & Haslam, 2010). Kada je grupa uspešna, osoba se ponosi grupom i sobom kao njenim pripadnikom, što povećava njeno samopoštovanje. Ovo za posledicu ima težnju ljudi da grupa bude što uspešnija, kako bi njihova slika o sebi bila pozitivnija. Obično se to sprovodi kroz favorizovanje sopstvene i derogiranje tuđe grupe, čime se uspostavlja pozitivna distinkcija: ne samo da se razlikujemo od drugih, već smo i bolji od njih (Tajfel, 1981).

Socijalni identiteti su inkluzivnije jedinice slike o sebi od njenih ličnih aspekata. Naime, razni ljudi mogu pripadati istim grupama i imati zajednički socijalni identitet, pa se umesto zamenice *ja*, za označavanje ovog dela identiteta koristi zamenica *mi* (Brewer, 1991). Tako navijači sportskih klubova govore o uspesima kluba kao sopstvenim, koristeći množinu. Prelaskom na termin socijalnog, prelazi se na poimanje sebe kao predstavnika grupe koja je zajednička za više ljudi (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987).

Za razliku od nametnute pripadnosti grupi za koju se pojedinac ne oseća kao njen deo, socijalni identiteti potiču pretežno od onih grupa koje su važne za izgradnju njegovog self-koncepta i koje on *bira* da budu važne (Brewer, 1991). Mnogi ljudi su pripadnici srpskog naroda, ali se ne osećaju svi jednako kao Srbi. Biti Srbin, biti vezan za grupu svih ljudi koji su Srbi i imati osećaj važnosti pripadanja ovoj grupi, jesu oni aspekti koji se tiču socijalnog identiteta, a koji se ne podrazumevaju prostom pripadnošću grupi Srba kao etničkoj ili nacionalnoj celini. Ipak, tokom vremena i u različitim socijalnim okruženjima pripadnost različitim grupama nije jednako važna (Brewer, 1991). Kada je određena socijalna kategorizacija istaknuta, ona postaje osnova za ponašanje pojedinaca. Na primer, u ratu su istaknutiji nacionalni i etnički identitet, tokom predizborne kampanje pripadnost političkoj partiji, na utakmici pripadnost grupi navijača itd. Čak i kada pripadnost grupi nije trajna ili nije zasnovana na prirodnim, već proizvoljnim kriterijumima, ona može biti istaknuta u datoj situaciji i biti vodič za akciju kroz ispunjavanje niza instrumentalnih i samopospešujućih motiva (Turner, Brown, & Tajfel, 1979). Nekad je takva arbitrarno određena grupna pripadnost dovoljna da proizvede međugrupno rivalstvo i diskriminaciju kroz apsolutno

favorizovanje sopstvene grupe, o čemu je reč u *paradigmi minimalne grupe* Tajfela i saradnika (Tajfel, Bilig, Bundy, & Flament 1971). To znači da je socijalni identitet fluidno svojstvo i isti identiteti nisu u svakom trenutku jednako važni za samopoimanje, čime se može eksperimentalno manipulirati (Tajfel et al., 1971).

Višestruki socijalni identiteti

Socijalni psiholozi su se u ranijim istraživanjima grupnih pripadnosti fokusirali na posvećenost jednoj izolovanoj socijalnoj grupi, uz nekoliko ozbiljnijih studija o efektima ukrštene višestruke kategorizacije (npr. Crisp & Hewstone, 2007; Urban & Miller, 1998). U skladu s tim, skale socijalnog identiteta (npr. skale nacionalne vezanosti) tretiraju socijalne identitete kao da su nezavisni jedni od drugih (Dommelen, Schmid, Hewstone, Gonsalkorale, & Brewer, 2015). Obično se izdvaja jedna centralna kategorizacija na *mi* i *oni*, kao što je to slučaj sa etničkom pripadnošću u izučavanju odnosa između etničke manjine i etničke većine u nekom socijalnom kontekstu, što vodi zanemarivanju drugih grupa kojima ispitanici pripadaju (Brewer, Gonsalkorale, & Dommelen, 2013). Na taj način se ignorišu i složene interakcije između identiteta koje tvore sasvim specifične kombinacije grupnih pripadnosti u kontekstu njihove relativne važnosti za pojedinca.

Ljudi objektivno pripadaju mnogim grupama, pa se govori o višestrukim socijalnim identitetima, koji na subjektivnom planu imaju određenu strukturu i nivo složenosti (Roccas & Brewer, 2002). Te grupe su uzrasna, polna, profesionalna, političko-ideološka, socio-ekonomska, religijska, nacionalna, itd. Ono što postaje važno jeste *kompozit* pripadnosti ovim grupama u subjektivnom prostoru osobe i njihov međusobni odnos u kreiranju sveukupnog socijalnog identiteta (Brewer et al., 2013).

Kompleksnost socijalnog identiteta

U subjektivnom prostoru pojedinca pripadnosti različitim grupama figuriraju na specifičan način. Doživljaj preklapanja članova dveju ili više grupa ne mora biti istovetan objektivnom stanju stvari (Roccas & Brewer, 2002). Na primer, osoba može misliti da su svi Srbi pravoslavci iako ima Srba koji to nisu ili obrnuto – da su svi pravoslavci Srbi, što još manje odgovara stvarnosti. Neke grupe mogu biti potpuno uključene u druge (npr.

pravoslavci i hrišćani), neke su nezavisne, odn. ukrštaju se, pa je preklapanje među njima samo delimično (Turci i muslimani), dok su neke druge nespojive (muškarci i trudnice). Što su opažena preklapanja veća, struktura socijalnog identiteta je manje kompleksna. To znači da je pripadnost većem broju grupa na subjektivnom planu predstavljena kao pripadnost jednoj grupi. Biti pravoslavac i biti Srbin se na tom nivou složenosti ne posmatraju kao odvojeni socijalni identiteti već kao jedan – biti Srbin pravoslavac, pri čemu jedno podrazumeva drugo. Što su opažena preklapanja manja, grupe su u subjektivnom prostoru više razdvojene, pa je struktura socijalnog identiteta složenija. Osoba je svesna da pripada različitim, odvojenim grupama koje se samo delimično preklapaju.

Prema Rokasovoj i Bruerovoj, socijalni identiteti subjektivno mogu biti predstavljeni na kontinuumu složenosti i inkluzivnosti odražavajući način na koji su različiti identiteti razdvojeni ili integrisani u reprezentacijama grupnih pripadnosti (Roccas & Brewer, 2002). Na jednom polu kontinuumu osoba opaža da se različite grupe kojima pripada preklapaju u pogledu svojih članova formirajući jednu grupu (npr. hrišćani bele rase), što predstavlja prototip jednostavne strukture socijalnog identiteta. S druge strane, kada je u subjektivnom prostoru osobe pripadnost različitim grupama relativno razdvojena, tako da je osoba svesna da se njihovi članovi samo delimično preklapaju (npr. da su samo neki hrišćani bele rase, ali da ima hrišćana i drugih rasa), reč je o složenom socijalnom identitetu. Osoba prepoznaje da se grupe kojima pripada ukrštaju umesto preklapaju i da drugi ljudi mogu pripadati istim grupama po jednoj, a različitim po drugoj dimenziji.

Kompleksnost socijalnog identiteta (eng. social identity complexity) se odnosi na individualne razlike u subjektivnom predstavljanju odnosa između višestrukih socijalnih identiteta osobe (Roccas & Brewer, 2002). Složeni socijalni identitet podrazumeva postojanje istovremene svesnosti o pripadnosti većem broju grupa i svesnosti o tome da se ove grupe samo delimično preklapaju (Brewer et al., 2013). Ovim konstruktom su obuhvaćena dva vida preklapanja, koja predstavljaju dva vida operacionalizacije kompleksnosti socijalnog identiteta: preklapanje među članovima grupa (tiče se *granica* grupe) i preklapanja osobina prototipa grupa. U prvom slučaju radi se o preklapanju pripadnosti različitim grupama (npr. koliko ljudi turskog etniciteta su muslimani). U drugom slučaju se radi o opaženom preklapanju karakteristika grupa kojima pojedinac pripada. Kada je preklapanje veće, tipične osobine članova jedne biće i tipične osobine članova druge grupe. Na primer, osoba može smatrati da su tipične osobine Srba one koje su ujedno tipične za muškarce. Na ova dva načina, opažanjem da su pripadnici jedne istovremeno pripadnici druge grupe, kao i da su im osobine iste, ljudi umesto odvojenih socijalnih identiteta imaju jedan homogeni.

Mera kompleksnosti socijalnog identiteta koja se najčešće koristi u istraživanjima je mera opaženog preklapanja među članovima grupa (Brewer & Pierce, 2005; Miller, Brewer, & Arbuckle, 2009). Ovaj vid preklapanja operacionalizovan je preko niza subskala kojima se ispituje *subjektivni* doživljaj preklapanja članova dveju kategorija. U svakoj subskali dati su parovi kategorija koje se objektivno ukrštaju (tj. samo delimično preklapaju), a pitanje se tiče *opaženog* preklapanja: „Koliko ljudi iz <grupe 1> mislite da pripada <grupi 2>?“ (Roccas & Brewer, 2002). Informacija o kompleksnosti socijalnog identiteta se dobija sumiranjem ili uprosečavanjem skora na svim skalama, kojima se ispituju razni parovi grupa sa kojima se ispitanik identifikuje.

Grupe koje će se procenjivati mogu biti odabrane na dva načina (Roccas & Brewer, 2002): mogu se zadavati skale identifikacije sa određenim grupama, pa odrediti grupe sa kojima se svaki ispitanik najviše identifikuje – u tom slučaju ponuđene grupe se razlikuju između ispitanika, ili se unapred odrediti iste grupe kojima objektivno svi ispitanici pripadaju.

Iako relativno nov, ovaj pojam je veoma plodan u istraživanju socijalnih identiteta i već je prilično ubedljivo pokazana njegova konstrukt i prediktivna validnost (npr. Roccas & Brewer, 2002; Miller et al., 2009; Schmid, Hewston, Tausch, Cairns, & Hughes, 2009).

Kompleksnost socijalnog identiteta zavisi od tri grupe faktora: iskustvenih, ličnosnih i situacionih (Roccas & Brewer, 2002). Najočigledniji i najbolji prediktor kompleksnosti socijalnog identiteta je kompleksnost socijalnog okruženja u kom osoba živi. Što više raznolikosti u svom iskustvu ona ima, to će verovatnije razviti složeni socijalni identitet (Miller et al., 2009). Ipak, situacija nije tako jednostavna u stvarnosti – uprkos tome što su neka društva kompleksne strukture, uže okruženje u kom jedan pojedinac odrasta je često homogeno, počevši od njegovih roditelja, zatim vršnjaka u školi itd. koji većinom pripadaju istim grupama. To znači da konkretno okruženje često nije reprezentativno za kompleksnost celokupnog društva (Brewer et al., 2013). Dalje, postojanje razlike između objektivnih i subjektivnih reprezentacija grupnih odnosa važi i u slučaju objektivno raznolikog okruženja: pojedinci će idalje imati različite mentalne reprezentacije ovih odnosa. Uprkos objektivno istom okruženju u kom ljudi mogu živeti, razlike u subjektivnim reprezentacijama odvojenosti ili preklapanja njihovih grupa mogu poticati od različitih kognitivnih, motivacionih i iskustvenih faktora (za detaljan pregled pogledati Roccas & Brewer, 2002; Miller et al., 2009).

Kako kompleksnost socijalnog identiteta predstavlja *kognitivnu* reprezentaciju kompozita pripadničkih grupa (*eng.* ingroup), teorijski je osnovano pretpostaviti da u

njegovoj osnovi stoje kognitivne varijable kao što su *potreba za saznanjem* (eng. need for cognition) i *potreba za zaključenjem* (eng. need for closure), *orijentacija ka neizvesnosti*, *tolerancija na različitost*. Ipak, u preliminarnim istraživanjima utvrđeno je da se kompleksnost socijalnog identiteta ne može svesti na ove kognitivne stilove, budući da ima diferencijalni efekat u odnosu na njih i doprinosi objašnjenju određenih tendencija kada se ove varijable kontrolišu (Roccas & Brewer, 2002; Miller et al., 2009). Utvrđena je i pozitivna povezanost kompleksnosti socijalnog identiteta sa različitim vrednostima sa kojima deli svojstva kao što su složen pristup pojavama, prihvatanje različitosti i tolerancija. Te vrednosti su univerzalizam, multikulturalizam, otvorenost za promene, liberalizam (Roccas & Brewer, 2002; Brewer & Pierce, 2005).

Kompleksnost socijalnog identiteta je situaciono-specifična varijabla budući da se istaknutost određene grupe sa kojom se osoba identifikuje kao i njen odnos sa drugim pripadničkim grupama menjaju u zavisnosti od konteksta (Roccas & Brewer, 2002). Situacione varijable koje mogu biti antecedenti kompleksnosti socijalnog identiteta su *pretnja distinktivnosti*¹, *kognitivno opterećenje*, *stres* (Roccas & Brewer, 2002; Schmid et al., 2009). Kada ljudi osećaju da su previše slični drugima koji ne pripadaju istim grupama, osećaju se nelagodno, jer je ugrožen njihov osećaj jedinstvenosti i tada se struktura njihovog socijalnog identiteta uprošćava ne bi li se napravile strože razlike između ljudi koji pripadaju i ne pripadaju sopstvenim grupama. Isto tako, kada je kognitivno opterećenje veliko, odn. ljudi angažovani u kognitivno zahtevnim zadacima kao i kada su pod stresom, kompleksnost socijalnog identiteta se umanjuje. Sužavanje fokusa na pojave bitnije u trenutku ugroženosti ima adaptivnu vrednost sprečavanja osećaja nelagode i vraćanje na prvobitno stanje.

Kompleksnost socijalnog identiteta i odnos prema tuđim grupama – grupama kojima ne pripadamo. Posledice kompleksnosti socijalnog identiteta tiču se odnosa prema drugoj grupi u vidu osećanja, tolerancije na druge grupe, socijalne distance i drugih bihevioralnih tendencija. Naime, teorija Rokasove i Bruerove predviđa da će osobe sa manje složenim socijalnim identitetom manje prihvatati pripadnike drugih grupa u svoju (Roccas & Brewer, 2002). Na primer, ako pojedinac svoj socijalni identitet definiše kao Srbin pravoslavac, onda će on odbacivati sve pripadnike drugih grupa (katolike, budiste, Mađare, Holandane...), kao i pripadnike ovih grupa posebno ili u kombinaciji sa drugim (samo Srbe,

¹ Pojam se odnosi na trenutni doživljaj individue da su osobe iz nepripadničke grupe previše slične njenoj grupi te da ugrožavaju njen osećaj distinktivnosti, što za posledicu ima međugrupne pristrasnosti i težnju da se odvoji od drugih (Schmid et al., 2009). Za pregled teorije optimalne distinktivnosti pogledati Brewer, 1991.

Srbe katolike, samo pravoslavce, pravoslavce Grke...), a prihvataće samo one koji pripadaju obema grupama Srba i pravoslavaca. Druge teorije pružaju dodatna objašnjenja pretpostavke o vezi između kompleksne reprezentacije odnosa grupnih pripadnosti i veće tolerancije prema pripadnicima drugih grupa (za pregled pogledati Brewer & Pierce, 2005). Teorija socijalne kategorizacije ovo objašnjava umanjnjem unutargrupne sličnosti i međugrupne različitosti čija je posledica manja unutargrupna pristrasnost². Drugo objašnjenje se tiče opaženog delimičnog preklapanja pripadnosti grupama, što umanjuje značaj međugrupnog poređenja za samoodređenje, podrivajući motivacionu bazu za međugrupnu diskriminaciju. Treće objašnjenje vezano je za naglašavanje višestrukih socijalnih identiteta, kojim se umanjuje značaj svakog od njih zasebno za samopoimanje, ponovo utičući na motivaciju za diskriminacijom. Konačno, fenomen se može objasniti pozivajući se na postavke Hajderove teorije kognitivne ravnoteže³: kada je osoba svesna da se po grupnoj pripadnosti samo delimično preklapa sa drugom osobom, ta druga osoba je s jedne strane član svoje, pa se pozitivno vrednuje, a s druge član tuđe grupe zbog čega se vrednuje negativno. To ukazuje na kognitivnu nedoslednost koja teži da se reši tako što će se osoba prihvatiti kao član svoje grupe na osnovu preklapanja članstva u grupi i ravnoteža se ponovo uspostavlja.

Povezanost kompleksnosti socijalnog identiteta sa većom tolerancijom prema tuđim grupama i manjom pristrasnošću prema sopstvenoj grupi empirijski je podržana (pregled u Brewer, 2010). Preliminarni rezultati na američkom uzorku pokazuju povezanost manjeg opaženog preklapanja (veće kompleksnosti socijalnog identiteta) i bliskosti sa članovima nepripadničkih grupa kada se lične vrednosti kontrolišu (Roccas & Brewer, 2002). U istoj studiji, na izraelskom uzorku, ispitanici sa manjim opaženim preklapanjem izveštavaju o većoj spremnosti za kontakt (manjom socijalnom distancom) sa pripadnicima drugih grupa. Rezultati druge studije, tri godine kasnije, potvrđuju povezanost kompleksnosti socijalnog identiteta sa javnom politikom koja propisuje toleranciju, pozitivnim afektom prema pripadnicima drugih grupa i multikulturalizmom, koja (povezanost) opstaje kad se kontrolišu uzrast, obrazovanje i ideologija (Brewer & Pierce, 2005). Miler i saradnici repliciraju rezultate koristeći kompjuterizovanu tehniku merenja opaženog preklapanja i povezanost sa eksplicitnim i implicitnim merama međurasne pristrasnosti, čiji efekat opstaje nakon kontrolisanja potrebe za kognicijom i liberalizma-konzervatizma (Miller et al., 2009). To ukazuje na emocionalne posledice kognitivnog konstrukta kakav je kompleksnost socijalnog identiteta, odn. da osobe sa složenijim socijalnim identitetom i na emocionalnom planu manje

² Favorizovanje članova svoje grupe naspram članova drugih grupa. Za objašnjenja pogledati Allport, 1954.

³ Heider, 1958

prave razliku između etničkih grupa *nas* i *njih* (Brewer, 2010). Navedeni nalazi upućuju na proksimalnu vezu kompleksnosti socijalnog identiteta sa odnosom prema drugim grupama, i da su druge varijable pre antecedenti nego direktne odrednice ovog konstrukta.

Kompleksnost socijalnog identiteta javlja se i kao moderator veze između međugrupnog kontakta i unutargrupne pristrasnosti/ međugrupne tolerancije (Schmid et al., 2009). Dakle, moguće je da se kompleksnost socijalnog identiteta postavlja kao intervenišuća varijabla između sredinskih faktora i ponašanja u datoj sredini, umesto da se sredinskim varijablama direktno predviđa ponašanje. Takođe, pozitivniji odnos prema pripadnicima drugih grupa koji ide uz veću složenost socijalnog identiteta proširuje se i na druge irelevantne grupe (irelevantne za cilj istraživanja), što ukazuje na doslednost veze između kompleksnosti socijalnog identiteta i odnosa prema drugim grupama (Brewer & Pierce, 2005; Dommelen et al., 2015). Rezultati su stabilni kroz ispitivanja u raznim konfliktnim sredinama: u SAD-u (odnos američkih studenata prema rasnim i religijskim nepripadničkim grupama) i Izraelu (odnos izraelskih studenata prema ruskim imigrantima) (Roccas & Brewer, 2002); Severnoj Irskoj (konflikt između irskih katolika i protestanata) (Schmid et al., 2009); Holandiji (odnos etničke i religijske manjine turskih muslimana prema većinskoj naciji Holanđana) (Verkuyten & Martinović, 2012); Australiji (odnos etničke većine Anglo-Australijanaca i etničke manjine Azio-Australijanaca) (Brewer et al., 2013).

Inkluzivnost i struktura socijalnog identiteta

Pošto meri opažanje odnosa između višestrukih socijalnih identiteta, kompleksnost socijalnog identiteta ne pokriva aspekt *identifikacije* sa određenim pripadničkim grupama koje se ne poklapaju u potpunosti (Dommelen et al., 2015). Svesnost o višestrukim socijalnim identitetima i njihovom delimičnom preklapanju podrazumeva kognitivnu komponentu, ali ne i emotivnu vezanost niti motivacionu komponentu – prihvatanje ili odbacivanje drugih ljudi *u* svoje ili *iz* svojih grupa. Kako osoba kombinuje pripadnost različitim grupama ne samo u određivanju svog socijalnog identiteta već i u određivanju granice između *nas* (koji pripadamo grupi) i *njih* (koji ne pripadaju grupi)? Koji ljudi smo *mi*, a koji su *oni*? Osoba može biti svesna da pripada grupi pravoslavaca bele rase i da nisu svi pravoslavci bele rase niti svi belci pravoslavci, a to ipak ne pruža informaciju o tome *koje* druge će osoba prihvatiti kao *mi*, a koje odbaciti kao *oni*. Ovaj nedostatak mera složenosti socijalnog identiteta može nadomestiti pojam *inkluzivnosti socijalnog identiteta* (Dommelen et al., 2015). Kompleksnost

socijalnog identiteta, kao mera opaženog preklapanja, ne daje ni informaciju o tome *koje* grupe su uključene u formiranje predstave o svojoj grupi, kao ni o tome koji kriterijum se primenjuje pri odlučivanju o pripadnosti – drugim rečima, ne daje informacije o *strukturi socijalnog identiteta*. Najpre će biti ukratko predstavljena inkluzivnost, a potom i struktura socijalnog identiteta.

Inkluzivnost je stepen u kom se osoba identifikuje sa drugim osobama kroz zajedničku grupnu pripadnost, odn. koliko inkluzivno ili ekskluzivno osoba konstruiše grupu kojoj pripada iz višestrukih socijalnih identiteta koji se ukrštaju (Dommelen et al., 2015). Visoka inkluzivnost upućuje na korišćenje „labavijeg“ kriterijuma uključivanja drugih u sopstvenu grupu (kao „jednog od nas“), što rezultuje proširenom socijalnom slikom o sebi koja obuhvata ljude iz različitih grupa. Niska inkluzivnost se odnosi na primenu rigidnih kriterijuma prihvatanja drugih u sopstvenu grupu. To rezultuje usko definisanom pripadničkom grupom koja se sastoji od veoma sličnih pojedinaca koji na više dimenzija pripadaju istim grupama.

Autori su za potrebe operacionalizacije konstrukata strukture i inkluzivnosti socijalnog identiteta osmislili jedan novi metod – zadatak ukrštene kategorizacije (*eng.* Triple Crossed-Categorization Task – TCCT) (Dommelen et al., 2015). Zadatak ispitanika je da višestruko kategorisane kartice sortiraju u dve skupine: *mi* i *oni*. Na karticama su siluetama predstavljene fiktivne osobe od kojih svaka pripada različitim socijalnim kategorijama (npr. zanimanje, uzrasna kategorija, pol, religija...). Najčešće se koriste tri grupe koje se sa ispitanikovom pripadnošću mogu poklapati po sve 3 kategorije, po 2, po 1 ili nijednoj kategoriji. Na primer, ako osoba pripada grupi zidara muškog pola koji navijaju za Radnički, osoba koja se preklapa po dve grupe biće automehaničar muškarac koji navija za Radnički ili zidar muškarac koji navija za Vojvodinu, dok bi se automehaničar muškarac koji navija za Vojvodinu preklapao samo po jednoj pripadnosti grupi. U svakoj od ovih nivoa preklapanja ima po šest fiktivnih osoba, što čini 24 profila predstavljenih karticama. Najgrublja mera inkluzivnosti je ukupnan broj osoba smeštenih u skupinu *mi*. Struktura socijalnog identiteta se identifikuje na osnovu sadržaja kartica koje su sortirane kao *mi*. Prednosti ove metode su mnoge (Dommelen et al., 2015):

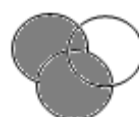
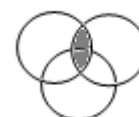
- Ne uzima unapred određene grupe sa kojima se osoba identifikuje već se ispituje subjektivno određenje sopstvenog socijalnog identiteta, granice koje su povučene između *nas* i *njih*, ali i posledice ove kategorizacije u vidu stvarnog razvrstavanja osoba na ove dve grupe;

- Uvažava višestruke socijalne identitete, njihovu idiosinkratičnu strukturu pružajući kvantitativne i kvalitativne informacije;
- Mera je nenametljiva (*eng. unobtrusive*), kako u smislu identifikacije tako i međugrupne pristrasnosti, jer osoba ne mora da eksplicira niti bude svesna kriterijuma prihvatanja ili isključivanja drugih osoba, a kriterijum je moguće izvesti na osnovu izbora koje osoba pravi. Ovo umanjuje mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora.

Inkluzivnost socijalnog identiteta i odnos prema tuđim grupama. Nema mnogo studija o odnosu inkluzivnosti socijalnog identiteta i odnosa prema drugoj grupi, s obzirom da su konstrukt i tehnika za njegovo merenje razvijeni relativno skoro. U preliminarnoj studiji pokazano je da su inkluzivniji socijalni identiteti povezani sa pozitivnijim odnosom prema raznim drugim grupama i da je ovaj doprinos inkrementalni u odnosu na proste mere identifikacije sa sopstvenim grupama (Dommelen et al., 2015).

Struktura socijalnog identiteta je kvalitativni konstrukt kojim se opisuje sadržaj skupa pripadničkih grupa pojedinca, odnosno kako pojedinac pravi razliku između pripadničkih i nepripadničkih grupa. Iako je u pitanju individualni stil, i moguće je zamisliti mnogo načina na koji pojedinac donosi ovu odluku, empirijski podaci ukazuju na to da su najfrekventnija četiri tipa strukture (Roccas & Brewer, 2002; Dommelen et al., 2015):

- 1) *Presek*. Osoba se identifikuje sa presekom relevantnih grupa kao što su npr. etnička i religijska, pri čemu pripadnicima svoje grupe smatra samo one koji pripadaju obema relevantnim grupama.
- 2) *Dominacija*. Bez obzira na raznovrsnost grupa kojima pripada, osobi je najvažnija jedna grupa koja je dominantna u odnosu na ostale u smislu podele ljudi po pripadnosti samo toj grupi.
- 3) *Unija*. Socijalni identitet se zasniva na pripadnosti dve ili više jednako važnih grupa, pri čemu se pripadnicima svoje grupe smatra svako ko pripada bar jednoj od njih.
- 4) *Jednakost*. Granice grupnih pripadnosti su na subjektivnom nivou propusne, pa se uopšte i ne pravi distinkcija na *mi* i *oni*. Osoba prihvata sve osobe kao one koje pripadaju sopstvenoj grupi.

Na primer, ako se pojedinac identifikuje sa *presekom* grupe katolika i ljudi bele rase, njegov identitet biće manje inkluzivan, jer će prihvatati samo one ljude koji su belci i katolici, pri čemu neće prihvatati one koji su samo belci ili samo katolici. Ako bi mu *dominantan* socijalni identitet bila religija, onda bi prihvatao sve ljude koji su katoličke veroispovesti, bez obzira na druge grupne pripadnosti i ovako uređen socijalni identitet je više inkluzivan, jer je više ljudi koji su katolici nego onih koji su istovremeno katolici i belci. Međutim, da se socijalni identitet ovog pojedinca sastoji iz *unije* grupa katolika i belaca, onda bi on prihvatao sve ljude koji su katolici i sve ljude koji su bele rase, a ne samo one koji pripadaju obema grupama. Ova struktura je još inkluzivnija, jer obuhvata više ljudi – belaca koji istovremeno mogu biti pripadnici drugih grupa i katolika koji takođe mogu pripadati raznim drugim grupama. Najinkluzivniji je četvrti tip strukture kojim se i ne postavljaju granice između nas i njih i svako može biti smatran pripadnikom svoje grupe. Odnos između strukture i inkluzivnosti socijalnog identiteta prikazan je na Slici 1.

Slika 1. Prikaz različitih struktura socijalnog identiteta na dimenziji inkluzivnosti

Odnos između kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta

Kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta zasebno predstavljaju dobre prediktore različitih mera odnosa prema drugoj nepripadničkoj grupi i sa različitih uporišta pružaju mogućnosti objašnjenja ovog odnosa. Složeni identiteti su često i više inkluzivni, jer se u svaku pojedinačnu grupu kojoj osoba pripada uključuju druge osobe koje joj pripadaju, pa je zbir svih zasebnih identiteta više inkluzivan od svakog identiteta pojedinačno.

Socijalni identiteti kao i svi drugi aspekti identiteta trebalo bi da predstavljaju relativno stabilne konstrukcije toga ko smo na osnovu toga kojim grupama pripadamo. To naročito važi u slučaju primordijalnih aspekata identiteta kao što su religija i etnicitet, koje osoba po rođenju usvaja od roditelja (odrasla kao pripadnik određenog naroda određene veroispovesti) i koji se teško menjaju. Uprkos tome, utvrdili smo da postoji niz faktora koji

oblikuju sa identitetom povezane konstrukte kao što je njegova kompleksnost. S obzirom da identitet predstavlja dosledan vodič za ponašanje u odnosu na druge grupe, mogućnost njegove manipulacije nosi velike potencijale u oblasti međugrupnih odnosa. Postavlja se pitanje da li je moguće uticati na ljude da svoje socijalno okruženje opažaju manje rigidno i da granice njihovih grupa budu propustljivije. Direktno podsticanje promene u načinu opažanja i ponašanja može izazvati otpor ljudi i dovesti do suprotnih efekata – dalje pribegavanje jednostavnijim, usko definisanim i strogo razgraničenim strukturama u poimanju sopstvenih grupa koje dodatno produžavaju međugrupno rivalstvo. S obzirom da se način opažanja socijalnog okruženja i kultura ophođenja prema pripadnicima drugih grupa formira kroz život u zajednici sa sličnim ljudima, postavlja se pitanje kako na ljude deluju informacije o tome kako drugi ljudi opažaju i kako se ponašaju. Ljudi obično nastoje da budu slični onima sa kojima dele grupnu pripadnost, što je jedan od mehanizama za održavanje grupne kohezivnosti i doslednosti. Kakav je uticaj ovih informacija na stavove ljudi i njihov doživljaj socijalne sredine i sopstvenih grupa?

Uloga socijalnih normi u međugrupnom ponašanju

Pojam normi podrazumeva određene regularnosti u ponašanju ljudi, pri čemu svaka definicija norme u sebi sadrži dva aspekta: jedan koji se tiče *karakterističnog* ponašanja ljudi bilo u grupi ili u specifičnoj situaciji, a drugi se odnosi na *očekivano*, propisano pravilo ponašanja (Rot, 1999). Prvi aspekt ima opisni karakter (kako jeste), a drugi propisujući (kako bi trebalo da bude), na osnovu čega se razlikuju dve vrste normi – deskriptivna i preskriptivna. Deskriptivna (opisna, *kako jeste*) pre svega deluje kroz socijalnu informaciju o tome šta drugi ljudi rade (Cialdini, 2007) odn. šta je efektivno i adaptivno ponašanje u datoj situaciji (Cialdini et al., 2006). Preskriptivna (propisna, *kako treba*) norma deluje kroz socijalnu evaluaciju (odobravanje/ neodobravanje) toga šta ljudi rade (Cialdini, 2007).

Najčešće se pod normama u socijalnoj psihologiji govori kao o grupnim normama, odn. one su sredstvo regulisanja ponašanja ljudi *u grupi*. Međutim, još od Šerifovih istraživanja polovinom prošlog veka, prisutno je korišćenje ovog koncepta kao regulatora ponašanja ne samo u unapred definisanoj grupi, već i u eksperimentalnom kontekstu gde je pokazano da ljudi u ambivalentnim situacijama svoje ponašanje podešavaju prema ponašanju drugih ljudi (Sherif, 1958). Drugi ljudi predstavljaju standard za poređenje, a norme služe kao prečice u odlučivanju o tome kako se ponašati u određenoj situaciji. To znači da se norme

moгу koristiti i kao sredstvo socijalnog uticaja i kontrole ponašanja ljudi (Cialdini, Reno, & Kallgren, 1990).

Iz perspektive teorije socijalnog identiteta, norme predstavljaju grupne prototipe uskladištene u vidu kognitivnih reprezentacija (Hogg & Reid, 2006). Međutim, da bi jedna socijalna kategorija proizvela normativno ponašanje, potrebno je da se pripadnici grupe sa njom identifikuju. U tome je snaga grupnih normi kao internalizovanih regulatora ponašanja, preko važnosti koju grupa ima za samodefinisanje pojedinaca koji joj pripadaju. Pošto su norme fluidne, od konteksta i situacije zavisne, njihov uticaj se najbolje vidi onda kada je data kategorija psihološki istaknuta. To je najčešće slučaj u međugrupnom poređenju, kada se posebno naglašavaju razlike između grupa, pa se njihove norme ističu kao nosioci razlika regulišući ponašanje članova dveju grupa. Normativna poruka od strane nekoga iz sopstvene grupe, budući da je referentna i bliža selfu pojedinca (npr. Festinger, 1954), mnogo je efektivnija od poruke iz druge grupe, koja može proizvesti kontraefekat – polarizaciju u odnosu na drugu grupu (Brewer, 1999).

Cialdini se bavi uticajem obeju vrsta normativnih poruka i naglašava njihovu važnost. Uticaj deskriptivnih normi je manje vidljiv i često potcenjen (Cialdini, 2007). Naime, informacija o tome šta drugi ljudi rade kroz poruku koja treba da ima sledeći efekat: „Pogledaj sve ljude koji rade to što je *nepoželjno*.“ često ima efekat „Vidi sve te ljude koji *rade* to, pa pošto toliko ljudi radi, onda je to verovatno mudra ili barem ne loša stvar.“ Na taj način se umesto ukidanja, društveno nepoželjno ponašanje potkrepljuje. Deskriptivna norma deluje kao prototip (prosek) koji, povlačenjem ka proseku, ima negativan uticaj na one koji ne upražnjavaju nepoželjno ponašanje, a pozitivan na one koji ga upražnjavaju. Ovaj potencijalni negativni uticaj deskriptivnih normi se naziva bumerang efektom (Schultz, Nolan, Cialdini, Goldstein, & Griskevicius, 2007). Bumerang efekat se javlja samo kada se deskriptivnom normom upućuje na nepoželjno ponašanje.

Istraživanja o poređenju ovih normi često pokazuju da je dobro koristiti obe vrste normativnih poruka, preskriptivne u svakom slučaju, a deskriptivne samo kad se pojedinci već ponašaju poželjno (što bi onda predstavljalo uзор za druge) (Reno, Cialdini, & Kallgren, 1993). Neki autori sugerišu korišćenje deskriptivnih i preskriptivnih normi u paru (Schultz et al., 2007; Schultz, Khazian, & Zaleski, 2008). Svako opredeljivanje za vrstu korišćene norme treba uskladiti sa sopstvenim ciljevima.

Norme predstavljaju efikasno sredstvo regulisanja ponašanja, uzevši u obzir njihovu raširenost, dugoročne efekte i obuhvat ponašanja (Schultz et al., 2007). One funkcionišu na kulturnom/ socijetalnom, situacionom i individualnom nivou (Cialdini et al., 1990).

U klasičnim pristupima predrasudama smatra se da one nastaju na osnovu socijalnih normi, kroz proces socijalizacije u kontekstu gde su rasprostranjene, komunikacijom sa drugima i ugledanjem na njih (pregled u Sechrist & Stangor, 2004). Sadržaj stereotipa prema drugim grupama i očekivano ponašanje prema njima regulisani su kroz društvene norme. Da nije tako, stereotipi i predrasude ne bi bili ni približno rašireni i uniformni kao što jesu. O predrasudama kao grupnim normama i ulozi konformizma u njihovom formiranju govori i Olport u svojoj knjizi o prirodi predrasuda (Allport, 1954). Prisustvo grupnih normi u diskriminatornom ponašanju prema drugim grupama uočljivo je ne samo tokom dugotrajnih socijalizacijskih procesa, već i u eksperimentalnom kontekstu: npr. Tajfelovim eksperimentima pod paradigmom minimalne grupe (Tajfel et al., 1971). Onog trenutka kada se pojedinci identifikuju sa proizvoljno određenom grupnom pripadnošću, oni prihvataju rivalstvo sa drugom grupom kao grupnu normu i glavni cilj postaje što veće razlikovanje od druge grupe, na račun maksimizovanja ličnih i grupnih dobiti. To dovodi do diskriminacije i derogiranja pripadnika druge grupe čak i ako je formirana na osnovu minimalnih kriterijuma korišćenih u ovim eksperimentima.

Iz ovoga sledi pitanje: da li se promenom grupnih normi može uticati na međugrupno ponašanje? U istraživanju o rasizmu u Americi eksperimentalno je utvrđeno da informacija o pozitivnim uverenjima drugih ljudi o Afro-Amerikancima ima pozitivan uticaj na osobe koje su prethodno imale rasne predrasude prema Afro-Amerikancima (Mc Conahay, Hardee, & Batts, 1981). U drugoj studiji u Australiji je pokazano da su stereotipi o nacionalnim grupama promenjeni nakon dobijene informacije o uverenjima članova sopstvene grupe, ali ne i nakon informacije o uverenjima druge grupe (Haslam et al., 1996). Stangor i saradnici takođe dobijaju nalaze da (lažna) informacija o pozitivnim uverenjima članova sopstvene grupe prema članovima drugih grupa menja njihove stavove u istom smeru (Stangor, Sechrist, & Jost, 2001). Istraživanje u Ruandi pokazuje uticaj medijski plasiranih normativnih poruka (preko radio drame) na smanjenje međugrupnih predrasuda i redukciju konflikta (Paluck, 2009). Neka istraživanja (Sechrist & Stangor, 2001) beleže i trajnije promene ponašanja putem eksperimentalno aktiviranih normi, koje su svoj uticaj ostvarile indirektno, preko promene stereotipa o drugim grupama. Za naše istraživanje važni su ovakvi dokazi o mehanizmu delovanja normi, odnosno o njihovom posrednom delovanju na ponašanje, preko promene uverenja o drugoj grupi ili promene slike o sebi.

Istraživački problem

U ovom istraživanju bavili smo se inkluzivnošću i kompleksnošću socijalnog identiteta Srba (pravoslavaca, građana Srbije) i njihovom vezom sa odnosom prema grupama sa kojima postoji istorija konflikta (sa grupama koje se razlikuju po nacionalnom, etničkom i religijskom identitetu). Za grupe smo odabrali nacionalnu, etničku i religijsku, kao one sa kojima se građani Srbije najčešće identifikuju, posle porodične (Blagojević, 2013; Kalaba, 2013; Stjepanović i Zaharijevski, 2008), a od kojih je pre svega etnička podela osnova za konfliktni odnos sa susednim državama. Kao predstavnike nepripadničkih grupa odabrali smo: Hrvate kao etničku grupu, građane Hrvatske kao nacionalnu i katolike kao religijsku grupu uzevši u obzir istoriju međusobnih konflikata i odnose između dva naroda opterećene predrasudama.

Ako prihvatimo da su kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta u širem smislu psihološki reprezentanti pripadnosti višestrukim grupama, teorijski i empirijski je smisljeno postaviti pitanje njihovog prediktivnog potencijala u odnosu prema drugim, nepripadničkim grupama. Prethodno navedene studije koje potkrepljuju iznete pretpostavke (Brewer & Pierce, 2005; Miller et al., 2009; Dommelen et al., 2015) ovim konceptima se bave odvojeno, te u svetlu dokumentovanih i utemeljenih pozitivnih rezultata, potrebno je proveriti njihov zajednički doprinos u predviđanju odnosa prema drugim grupama. To smatram iz dva razloga: konceptualno, jer kompleksnost socijalnog identiteta predstavlja *kognitivnu*, a inkluzivnost *bihevioralnu* komponentu mentalne osnove za međugrupno prihvatanje/ diskriminaciju; statistički, jer, imajući u vidu dva različita polja sa kog ovi atributi socijalnog identiteta delaju, smatram da bi njihov zajednički doprinos bio veći od doprinosa svakog posebno. Inkluzivnost bi u navedenom smislu bio neposredniji prediktor međugrupnog prihvatanja⁴, jer se u samoj situaciji ispitivanja ispitanici suočavaju sa prihvatanjem ili odbacivanjem fiktivnih osoba na osnovu grupne pripadnosti. Kompleksnost socijalnog identiteta je više indirektni faktor ponašanja, jer je teorijska pretpostavka, ali ne i empirijska činjenica, da su složeniji identiteti (kod kojih su opažena preklapanja manja)

⁴ U ovoj studiji termini „odnos“, „stav“, „prihvatanje“ u odnosu na druge, nepripadničke grupe, koristeće se alternativno (mere su termometar osećanja i skala socijalne distance).

istovremeno inkluzivniji⁵. To bi bila osnova za stav da su kompleksnost i inkluzivnost povezani, ali da ipak svaki ima dodatni doprinos objašnjenju međugrupnih stavova.

U fokusu ovog rada je i uticaj socijalnih normi na stavove prema nepripadničkim grupama, direktno i/ ili indirektno, preko inkluzivnosti i kompleksnosti socijalnog identiteta. Socijalne norme internalizacijom postaju unutrašnji regulatori ponašanja, pa je značajno pitanje da li se stav menja neposredno ili preko promene u složenosti ustrojstva i inkluzivnosti socijalnih identiteta, kao važnim determinantama međugrupnih odnosa. Što se tiče direktnog uticaja, socijalne norme predstavljaju dobro utabani put ka regulaciji društvenog ponašanja (Cialdini et al., 1990), pri čemu je utvrđen doprinos normi u smanjenju negativnih tendencija ka drugoj grupi (npr. Stangor et al., 2001). Uticaj se može ostvariti na dva nivoa: kao informacija o tome kako se ponašati prema nepripadničkoj grupi onda kada nismo sigurni i kao norma koju postavlja sopstvena grupa s kojom se njeni pripadnici identifikuju. Korišćenjem grupe sa kojom se ispitanici identifikuju omogućuje se da uvedena socijalna norma bude relevantna za promenu njihovog odnosa prema drugoj grupi (Hogg & Reid, 2006). Kako stav na koji se cilja nije specifično, već šire određen, nema mnogo smisla koristiti preskriptivne norme, jer one mogu dovesti do reaktance, za razliku od deskriptivnih normi koje suptilno nudeći informaciju o tome šta rade drugi članovi sopstvene grupe ostvaruje promenu stavova. Uticaj norme na odnos prema tuđim grupama može se ostvariti i indirektno, preko promene stereotipnih uverenja o drugoj grupi (Sechrist & Stangor, 2001). Postavlja se pitanje da li norme mogu uticati i na doživljaj sopstvene grupne pripadnosti, odnosa među grupama kojima pripadamo (kompleksnost socijalnog identiteta), kao i spremnost da pripadnike grupa koje su tuđe prepoznamo kao svoje (inkluzivnost socijalnog identiteta). Drugim rečima, da li norme deluju samo na uverenja o drugim grupama ili mogu menjati i samoopažanje odn. doživljaj odnosa i ekskluzivnosti sopstvenih grupa.

Ciljevi:

1. Utvrditi povezanost kompleksnosti socijalnog identiteta (mera opaženog preklapanja) sa merama afektivnog odnosa (termometar osećanja) i socijalne distance prema drugoj grupi (Roccas & Brewer, 2002; Brewer & Pierce, 2005); utvrditi povezanost inkluzivnosti socijalnog identiteta sa istim merama odnosa prema drugoj grupi

⁵ Iako nalazi pokazuju da sa većom složenošću socijalnog identiteta ide pozitivniji odnos i veća tolerancija prema drugoj grupi, ovde pre svega mislim na još uvek nedovoljno dokumentovanu povezanost kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta.

(Dommelen et al., 2015) i najzad proveriti međusobnu povezanost kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta u objašnjenju odnosa prema drugoj grupi, njihovu zajedničku prediktivnu moć i inkrementalnu prediktivnu validnost jedne u odnosu na drugu meru, kao i u odnosu na standardne mere identifikacije sa socijalnim grupama.

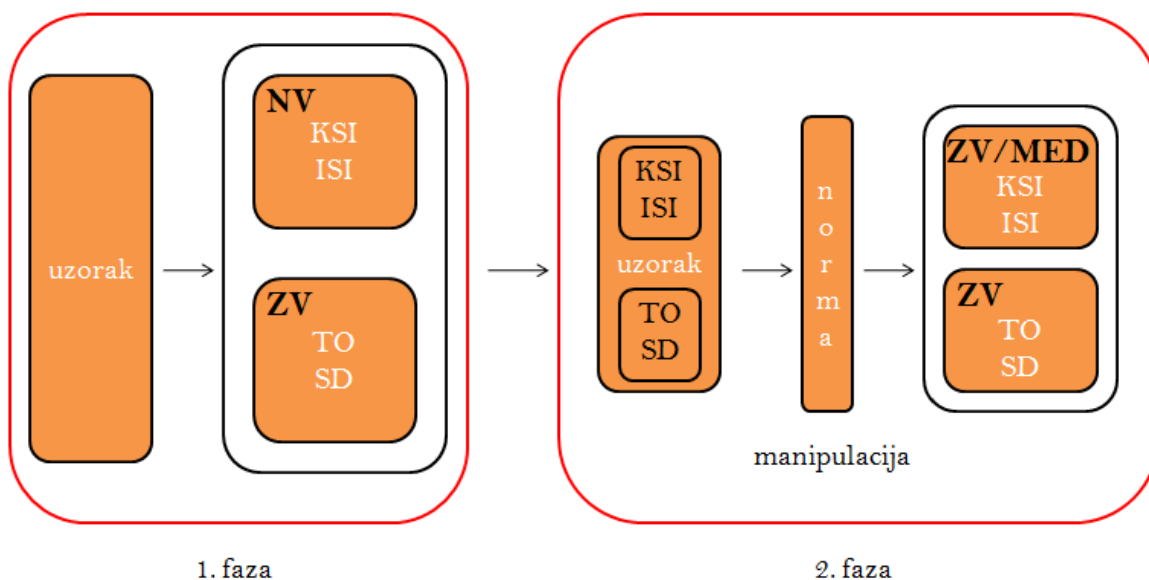
2. Proveriti da li se uticaj socijalnih normi na odnos prema drugoj grupi može ostvariti direktno i indirektno – posredstvom kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta.
3. Proveriti da li deskriptivne socijalne norme mogu da budu situacioni činiooci kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta, odn. da li se oni i kako mogu menjati pod uticajem socijalnih normi, kao posrednici uticaja normi na odnos prema drugoj grupi.

Hipoteze:

1. Kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta javiće se kao značajni prediktori odnosa prema drugoj grupi (Roccas & Brewer, 2002; Dommelen et al., 2015).
Konkretno:
 - a. Kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta umereno će korelirati, zato što kao atributi socijalnog identiteta predstavljaju preklapajuće konstrukte u određivanju međugrupnog ponašanja, ali ipak nisu identični budući da zahvataju različite aspekte socijalnog identiteta. Složeniji identiteti bi trebalo da budu inkluzivniji, jer imaju veći obuhvat prihvatanja pripadnika drugih grupa.
 - b. Zajedno će biti bolji prediktori odnosa prema drugoj grupi nego svaki posebno – javiće se inkrementalna validnost jednog prediktora u odnosu na drugi, jer, uprkos postojanju međusobne korelacije, zahvataju različite aspekte u određivanju odnosa prema tuđim grupama. Kompleksnost je u osnovi kognitivna, a inkluzivnost konativna osnova za ponašanje prema drugoj grupi, što ih čini delom različitim konstruktima.
2. Informacija o socijalnoj normi (da sopstvena grupa ima pozitivan odnos prema drugim grupama) dovešće do većeg prihvatanja pripadnika tuđih grupa (npr. Stangor et al., 2001).
3. Aktiviranje socijalne norme će dovesti do porasta kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta.

4. Kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta posredovaće u uticaju aktivacije norme na prihvatanje drugih (Sechrist & Stangor, 2001).

Istraživanje je korelaciono-eksperimentalnog tipa (pretest-posttest dizajn), a shematski je prikazano na Slici 2.

Slika 2. Shematski prikaz istraživanja

Faza 1 : Kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta kao prediktori odnosa prema nepripadničkim grupama (korelaciona studija)

Metod

Nezavisne varijable. U prvom delu istraživanja utvrđivali smo povezanost između kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta sa odnosom prema drugoj grupi, kao i njihovu moć u predviđanju odnosa prema drugoj grupi. Kompleksnost socijalnog identiteta merena je preko *mere opaženog preklapanja* (Roccas & Brewer, 2002) na skali od 1 (nema preklapanja) do 11 (potpuno preklapanje), koja ima zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha = .77$). Mera kompleksnosti socijalnog identiteta je prosek svih mera preklapanja.

Merenje se vršilo s obzirom na tri relevantne grupe – etničku, nacionalnu i religijsku. To čini ukupno šest kombinacija, odn. šest pitanja o preklapanju dve grupe. Na primer, „Kada razmišljate o ljudima koji su *Srbi*, koliko njih je *pravoslavne veroispovesti*?“ „Kada razmišljate o ljudima koji su *pravoslavne veroispovesti*, koliko njih su *građani Srbije*?“

Ispitanici su bili srpskog etniciteta, srpske nacionalnosti i pravoslavne veroispovesti, uvažavajući činjenicu da je kompleksnost socijalnog identiteta konstrukt koji upućuje na *subjektivne* razlike u kompoziciji socijalnih identiteta i onda kada objektivnih razlika nema. Grupne pripadnosti bile su identifikovane nakon prikupljanja podataka.

Inkluzivnost socijalnog identiteta merili smo zadatkom sortiranja karata (TCCT) (Dommelen et al., 2015), pouzdanosti $\alpha = .91$. Zadatak se sastojao od 24 siluete i opisa fiktivnih osoba, koje sa ispitanicima imaju sva tri, dva, jedan ili nijedan zajednički socijalni identitet (grupnu pripadnost). U svakoj od kombinacija (3, 2, 1 ili 0) bilo je po 6 fiktivnih osoba. Polovina je bila ženskog, a polovina muškog pola. Na primer, na jednoj od njih je bila silueta muške osobe, pored koje je pisalo Marko Stojanović, Srbin, građanin Srbije, pravoslavac (on ima sve tri zajedničke grupne pripadnosti sa ispitanicima). Na drugoj je bila silueta muške osobe: Mario Veljković, Hrvat, građanin Srbije, pravoslavne veroispovesti (zajedničke dve od tri grupne pripadnosti), zatim Nina Dević, Hrvatica, građanka Hrvatske, pravoslavne veroispovesti (jedna od tri grupne pripadnosti) i Željka Horvat, Hrvatica, građanka Hrvatske, katolkinja (nijedna zajednička grupna pripadnost). Ispitanicima je zadatak bio da svaku od prikazanih osoba svrstaju u jednu od dve grupe: MI ili ONI. Ukupan broj osoba svrstanih u grupu MI čini meru inkluzivnosti socijalnog identiteta.

Slika 3. Primeri stimulusa u zadatku sortiranja karata – ženska i muška silueta sa ukrštenim grupnim pripadnostima

Zavisne varijable. Odnos prema drugoj grupi (Hrvatima) bio je meren preko termometra osećanja ($\alpha = .92$) (Wilcox, Sigelman, & Cook, 1989) i prilagođene Bogardusove skale socijalne distance ($\alpha = .95$) (Bogardus, 1933). Termometar osećanja predstavlja meru afektivnog odnosa prema drugim grupama na skali 0-100 stepeni u razmacima po 10, pri čemu je zadatak ispitanika da odrede koliko topline osećaju prema svakoj od navedenih grupa. To su bile sledeće grupe: *Srbi, Hrvati, pravoslavci, katolici, hrišćani, Balkanci*. Skala

socijalne distance sadržala je 4 tipa odnosa sa drugom grupom koji se razlikuju po stepenu bliskosti (od *življenja u istom komšiluku* do *zabavljanja/ venčanja sa osobom iz druge grupe*). Ispitanici su nivo spremnosti za ulaženje u dati odnos označavali na skali 1-5. U nastavku će se umesto termina socijalna distanca zarad lakšeg snalaženja koristiti termin socijalna bliskost.

Selekcione i kontrolne varijable. Selekcione varijable su etnicitet (srpski), nacionalnost (građanin Srbije), religijska pripadnost (pravoslavna). Kontrolna varijabla bila je nivo identifikacije sa građanima Srbije i Srbima (nacionalna i etnička grupa), pravoslavicima (religijska grupa). Bila je korišćena jedna petostepena skala važnosti pripadanja datoj grupi. Od sociodemografskih karakteristika registrovane su pol, uzrast i nivo obrazovanja.

Ispitanici. Uzorak su činili studenti Univerziteta u Beogradu (Filozofskog, Elektrotehničkog, Mašinskog i Fakulteta bezbednosti), zaposleni termoelektrane u Obrenovcu, kao i elektronski kontakti kojima je prosleđen link ka upitniku. Nakon što je zbog nedostajućih podataka odbačeno 35 upitnika, u uzorku je ostalo 153 ispitanika (36% muškaraca), većinom studenata (70%), prosečnog uzrasta 26 godina. Najveći procenat ispitanika čine građani Srbije (99%) koji sebe vide kao pripadnike srpskog naroda (93%), od kojih 76% izveštava da je pravoslavne veroispovesti. Oko 20% njih se izjašnjava kao nereligiozan/na (od kojih se jedan deo ipak identifikuje sa religijskom grupom). Ovo ispunjava naše zahteve da uzorak bude sačinjen od građana Srbije srpskog etniciteta i pretežno pravoslavne veroispovesti.

Procedura. Ispitivanje se vršilo preko interneta. Upitnik je konstruisan u programu Qualtrics, a link je prosleđen svim planiranim ispitanicima putem društvenih mreža i elektronske pošte, pri čemu je strogo kontrolisano da ga popunjavaju samo odabrani ispitanici da se uzorak ne bi dalje neplanirano širio.

Rezultati

Ispitanici ne ispoljavaju naročitu privrženost grupama kojima pripadaju, na šta ukazuje prosečan intenzitet identifikacije. Najmanje je izražen nadređeni identitet⁶ - stanovnici Balkana ($M = 2.15$, $SD = 1.06$), zatim nacionalni identitet ($M = 2.52$, $SD = 1.29$), potom etnički ($M = 2.93$, $SD = 1.39$) dok je najsnažnija identifikacija sa religioznom grupom ($M = 3.01$, $SD = 1.33$); ove razlike, međutim, nisu značajne.

Kompleksnost socijalnog identiteta izražena je preko proseka na svim skalama, pri čemu je mogući raspon skorova 1-11 – veći skor ukazivao je na veću kompleksnost. Mera inkluzivnosti socijalnog identiteta, koja predstavlja prosek odgovora MI u zadatku sortiranja, kretala se u rasponu 0-24.

Kompleksnost socijalnog identiteta ($M = 4.79$, $SD = 1.48$) je relativno niska, dok je inkluzivnost ($M = 14.75$, $SD = 5.37$) izraženija i značajno viša od srednje tačke skale, $t(140) = 4.978$; $p = .000$. Ukupno 15% ispitanika ima potpuno inkluzivan socijalni identitet (prihvataju sve ponuđene osobe u svoju grupu), dok je kod 2% u potpunosti isključiv (ne prihvataju nikoga).

Kompleksnost i inkluzivnost umereno pozitivno koreliraju, $r = .171$, $p = .043$, što ukazuje na njihovo delimično preklapanje.

Nivo „topline” osećanja prema svim nepripadničkim grupama kreće se oko neutralne tačke na skali. Najčešći odgovor je oko 50 (ovaj odgovor ponuđen je uz opis *nemam ni pozitivna ni negativna osećanja*), a javljaju se i dva šiljka na samim krajevima distribucije – po 4-5% ispitanika sa izrazito hladnim i onih sa izrazito toplim odnosom prema nepripadničkim grupama. Što se tiče socijalne bliskosti, ispitanici izražavaju spremnost za stupanje u razne vrste odnosa sa pripadnicima tuđih grupa (Tabela 1).

⁶ Nadređen u odnosu na pripadničku (Srbi) i nepripadničku (Hrvati) grupu ispitanika u ovom istraživanju.

Tabela 1

Prosečne mere i standardne devijacije termometra osećanja i socijalne bliskosti u odnosu na nepripadničke grupe

	Termometar osećanja (0-100)	Socijalna bliskost (4-20)
Građani Hrvatske	46.55 (25.29)	17.25 (3.87)
Hrvati	44.98 (27.17)	17.22 (3.99)
Katolici	51.42 (25.71)	17.53 (3.57)
Prosek za sve nepripadničke grupe	47.65 (24.18)	17.30 (3.62)

Napomena: M (SD).

Korelacionom analizom utvrdili smo da se nivo složenosti socijalnog identiteta ne menja zajedno sa nivoom vezanosti za sopstvene grupe. Drugim rečima, to koliko se snažno identifikujemo sa nacionalnom, etničkom ili religijskom grupom nije (linearno) povezano sa time da li je odnos tih grupa u subjektivnom doživljaju pojedinca manje ili više složen. Isto važi i za odnose prema drugim grupama – kompleksnost socijalnog identiteta nije značajni korelat odnosa prema drugim grupama, merenog preko topline i bihevioralnih tendencija u odnosu na njih (Tabele 2, 3 i 4).

Inkluzivnost socijalnog identiteta, s druge strane, umereno visoko korelira kako sa nivoom vezanosti za pripadničke grupe tako i sa topline i socijalnom bliskosti u odnosu na nepripadničke grupe. Ove korelacije su u očekivanom smeru – što je više osoba vezana za svoje grupe, manje će biti spremna da prihvati pripadnike tuđih grupa; što je osoba više prihvatajući nastrojena, više će topline i bliskosti osećati u odnosu na pripadnike drugih grupa. Najsnažnija povezanost dobijena je sa vezanošću za grupu pravoslavaca. U odnosu na nepripadničke grupe, inkluzivnost je najizrazitije povezana sa pozitivnim stavom prema Hrvatima (Tabele 2, 3 i 4).

Tabela 2

Korelacije između mera socijalnog identiteta (KSI i ISI) i vezanosti za pripadničke grupe

	KSI	ISI
Građani Srbije	-.084	-.171*
Srbi	-.114	-.177*
Pravoslavci	-.106	-.282**

*Napomena: * p< .05; ** p< .01.*

Tabela 3

Korelacije između mera socijalnog identiteta (KSI i ISI) i termometra osećanja prema nepripadničkim grupama

	KSI	ISI
Građani Hrvatske	-.051	.334**
Hrvati	-.061	.279**
Katolici	-.096	.281**
Prosek za sve grupe	-.075	.321**

Tabela 4

Korelacije između mera socijalnog identiteta (KSI i ISI) i socijalne bliskosti u odnosu na nepripadničke grupe

	KSI	ISI
Građani Hrvatske	-.005	.321**
Hrvati	.017	.400**
Katolici	-.027	.301**
Prosek za sve grupe	.000	.365**

Proverili smo i povezanost između intenziteta identifikacije sa pripadničkim grupama i mera stava: vezanost za religijsku grupu najsnažnije je povezana sa odnosom prema tuđim grupama i to najviše sa odnosom prema etničkoj grupi Hrvata. Sve korelacije su negativne: što smo više vezani za svoje grupe, to je odnos prema drugim grupama hladniji i spremnost za interakciju manja. Najslabije sa odnosom prema tuđim grupama korelira vezanost za nacionalnu grupu, koja u slučaju nivoa topline ne dostiže nivo značajnosti, a u slučaju socijalne bliskosti najsnažnije korelira sa odnosom prema etničkoj nepripadničkoj grupi (Tabele 5 i 6).

Tabela 5

Korelacije mera vezanosti za pripadničke grupe i termometra osećanja prema nepripadničkim grupama

	Vežanost za grupu građana Srbije	Vežanost za grupu Srba	Vežanost za grupu pravoslavaca
Građani Hrvatske	-.083	-.300**	-.416**
Hrvati	-.100	-.322**	-.422**
Katolici	-.078	-.196*	-.353**
Prosek za sve grupe	-.094	-.294**	-.429**

Tabela 6

Korelacije mera vezanosti za pripadničke grupe i socijalne bliskosti prema nepripadničkim grupama

	Vežanost za grupu građana Srbije	Vežanost za grupu Srba	Vežanost za grupu pravoslavaca
Građani Hrvatske	-.160	-.372**	-.404**
Hrvati	-.220**	-.393**	-.421**
Katolici	-.170*	-.128*	-.381**
Prosek za sve grupe	-.196*	-.390**	-.424**

U nastavku smo ispitali regresione potencijale inkluzivnosti socijalnog identiteta u odnosu na mere stava. Inkluzivnost socijalnog identiteta bila je značajan prediktor svih mera stava. Konkretno, inkluzivnost stoji u osnovi topline prema nepripadničkim grupama i objašnjava 16% njene varijanse ($F(1, 129) = 24.403, p = .000$) kao i 17% varijanse socijalne bliskosti prema njima ($F(1, 129) = 26.825, p = .000$). Kada se analizira predikcija odnosa prema pojedinim grupama, pokazuje se da inkluzivnost socijalnog identiteta najbolje doprinosi predikciji emotivnog odnosa prema građanima Hrvatske, $R^2 = .181, F(1, 129) = 28.466, p = .000$, i socijalne bliskosti u odnosu na etničku grupu Hrvata, $R^2 = .206, F(1, 128) = 33.227, p = .000$.

Na kraju smo pokušali da utvrdimo jedinstveni doprinos kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta predikciji stava, povrh uticaja vezanosti za pojedinačne grupe kojima pripadamo. Smisao ove analize je provera inkrementalne validnosti novouvedenih identitetskih konstrukata koji ne mere pojedinačne vezanosti, već njihov međusobni odnos u predviđanju prihvatanja tuđih grupa. Rezultati hijerarhijske regresione analize pokazuju da model u kom su uključeni kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta značajno poboljšava predikciju termometra osećanja, $R^2 = .159, F(2, 96) = 11.840, p = .000$ u odnosu na model u kom je prediktor samo intenzitet identifikacije sa sopstvenim grupama, $R^2 = .198, F(3, 98) = 8.084, p = .000$. Kada se kontroliše nivo vezanosti za svoje grupe, kompleksnost ipak nije značajni prediktor osećanja prema tuđim grupama, dakle nema inkrementalni doprinos objašnjenju ($\beta = -.101, t(93) = -1.223, p = .224$), dok inkluzivnost ima jedinstveni doprinos predviđanju termometra osećanja ($\beta = .413, t(93) = 4.761, p = .000$). Nalazi su slični i u odnosu na socijalnu bliskost: model u kom su uključeni kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta značajno bolje predviđa socijalnu bliskost ($R^2 = .147, F(2, 96) = 10.617, p = .000$) u odnosu na model gde nisu uključeni ($R^2 = .188, F(3, 98) = 7.583, p = .000$). Kada je vezanost za svoje grupe konstantna, kompleksnost nije značajni prediktor socijalne bliskosti ($\beta = -.036, t(93) = -.434, p = .666$), dok inkluzivnost jeste ($\beta = .406, t(93) = 4.603, p = .000$).

Faza 2: Posredujuća uloga strukture identiteta u uticaju deskriptivnih normi na prihvatanje nepripadničkih grupa – eksperimentalna studija

Metod

Nacrt i varijable. U drugom delu istraživanja pokušali smo eksperimentalno da utičemo na odnos prema nepripadničkim grupama izlažući ispitanike deskriptivnoj normi. Proveravali smo pritom da li je ovaj uticaj delimično ili potpuno posredovan promenama u opažanju preklapanja grupnih pripadnosti (kompleksnosti) i prihvatanju pripadnika preklapajućih grupa (inkluzivnosti). Nacrt je bio jednofaktorski, potpuno ponovljen po ispitanicima – merili smo razliku u odnosu prema drugoj grupi pre i posle izlaganja normi. U uzorak smo uključili samo ispitanike koji su u prvoj fazi na termometru osećanja označili 50 i niže, kako bismo izbegli efekat plafona, odnosno ostavili „prostor” za promenu. Tako je u uzorak ušlo 40 ispitanika (44% muškaraca), prosečnog uzrasta 30 godina.

Procedura. Eksperiment je sproveden po završetku prvog ispitivanja; link je ispitanicima ponovo distribuiran elektronskom poštom. Intervencija se sastojala u čitanju fiktivnog izveštaja istraživanja o odnosu Srba prema Hrvatima (Prilog 1). Nakon toga, bilo je dva pitanja o tekstu („*Koliko smatrate da su rezultati pročitano istraživanja verodostojni?*“ [na sedmostepenoj skali] i „*Ukratko opišite glavni nalaz istraživanja.*“) i najzad ponovo upitnik o kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta, termometar osećanja i skala socijalne distance.

Pozivanjem na naučni autoritet pokušali smo da obezbedimo istaknutost norme kako bi njen uticaj bio omogućen (Cialdini et al., 1990). Navedeno je da je istraživanje sprovedeno na dva univerziteta u istraživačkom timu koji broji mnogo članova, da je skoro rađeno (2014.); ispitanici u zamišljenoj studiji su prosečno sličnih godina kao i ovi, pripadaju istim grupama i relativno ih je mnogo (oko 800). Pošto manipulisanje putem poruka o tome kako se treba ponašati smatramo rizičnim zbog duboko ukorenjenih navika ophođenja prema susednim narodima i potencijalne reaktance ispitanika, odabrali smo deskriptivnu normu kao sigurniji put ka promeni stavova. Želeli smo, naime, da aktiviramo grupnu normu kroz prikazane rezultate o tome kako Srbi i pravoslavci imaju prihvatajući stav prema Hrvatima i katolicima. S jedne strane, ciljano je na promenu *stava* (pošto su selektovani oni sa negativnijim stavom) sa očekivanjem da ga ispitanici koriguju prema stavu većine Srba. Zbog

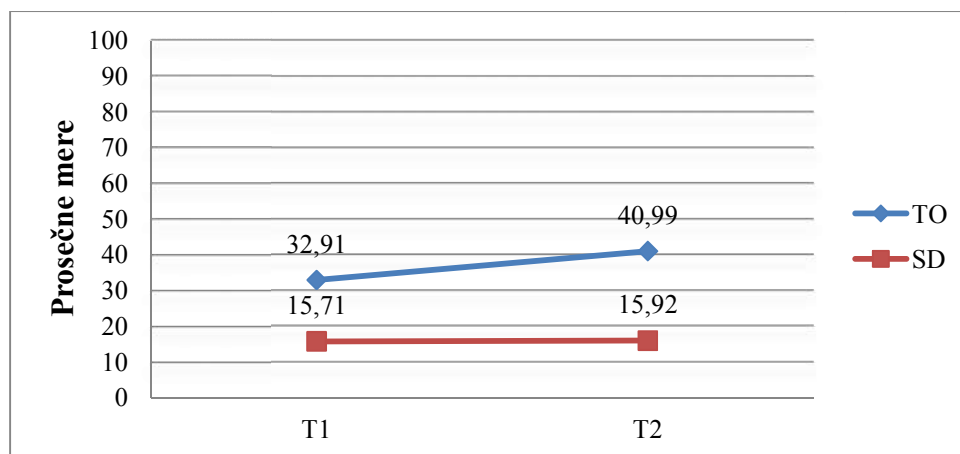
toga je u tekstu pisalo kako Srbi imaju prihvatajući odnos, izražavaju spremnost da sarađuju i imaju bliske prijatelje iz drugih grupa itd. S druge strane, pokušali smo da izazovemo i promenu u *kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta*. Tako, podsticano je složenije opažanje sopstvenih grupa kroz njihovo odvajanje i navođenje nalaza koji upućuju da ima građana Srbije koji su druge veroispovesti i etničke pripadnosti („*Većina intervjuisanih građana, iako mahom Srbi i pravoslavci, opažala je kao bliske i građane Srbije drugih etničkih grupa i drugih veroispovesti, pre svega Hrvate i katolike...*“). Inkluzivnost je podsticana naglašavanjem bliskosti između sukobljenih grupa i navođenjem emotivno obojenih kategorija („*nas i njih*“) zajedno sa datim neočekivanim nalazima, zatim izveštavanjem o ubedljivim razlozima koje njihovi sunarodnici navode kao osnovu za svoj prihvatajući stav: mešoviti brakovi, to da mnogi Hrvati Srbiju smatraju svojom domovinom i sl. Tim putem pokušali smo da podstaknemo fleksibilnije opažanje granica grupa kod ispitanika – veću diferencijaciju sopstvenih grupa i manju diferencijaciju tuđih grupa. U uputstvu je saopšteno da je u fokusu istraživanja *čitanje s razumevanjem* i da će nakon čitanja odgovarati na pitanja o samom tekstu. Time smo pokušali da obezbedimo naivnost ispitanika u pogledu cilja istraživanja, ali i da budemo sigurni da su pažljivo čitali izveštaj, bez čega ne bi mogli da daju odgovore na pitanja o njemu. Osim toga, rečeno im je da će upitnik koji sledi biti *sličan* onom koji su popunjavali u prvoj fazi, ali *ne identičan*, jer smo dodatno hteli da izbegnemo transparentnost cilja i sprečimo potencijalni otpor ispitanika da dvaput popunjavaju isti upitnik. Da bi se ostvario uticaj podsećanja na grupnu normu, ispitanici treba da budu prijemčivi na njen sadržaj – da ih na neki način okupira i podstakne na razmišljanje, na osveščivanje kategorija koje se pominju i na preispitivanje sopstvenog stava i doživljaja svojih grupa. Zbog toga se u tekstu nalaze reči poput domovina, mi/ oni, ali i kritički pogled na medije koji su glavni izvor informacija o stanovništvu susednih država i njihovim stavovima.

Rezultati

Proverili smo utisak ispitanika o verodostojnosti izveštaja sa fiktivnog istraživanja kako bismo bili sigurni da je manipulacija za njih uverljiva. 67% ispitanika procenilo je da su nalazi o kojima su čitali uverljivi.

Analizom varijanse za ponovljena merenja ustanovljeno je da se kompleksnost socijalnog identiteta *smanjila* nakon eksperimentalna intervencije, sa 4.83 na 4.35 ($F(1, 38) = 4.343, p = .044, \eta^2 = .103$), dok je inkluzivnost ostala nepromenjena ($F(1, 38) = .325, p = .572, \eta^2 = .008$).

U odnosu na prihvatanje nepripadničkih grupa (građana Hrvatske $M = 32.41$; Hrvata $M = 30.44$; katolika $M = 35.87$), informacija o socijalnoj normi dovela je do porasta topline, u proseku sa 32.9 na 41 ($F(1, 38) = 13.696, p = .001, \eta^2 = .265$), a nije uticala na socijalnu bliskost ($F(1, 38) = .267, p = .608$) (Slika 4).

Slika 4. Efekat socijalne norme na termometar osećanja i socijalnu bliskost

Od svih nepripadničkih grupa, najviše se promenio nivo topline prema etničkoj grupi Hrvata ($F(1, 38) = 15.078, p = .000, \eta^2 = .284$) – za čak 10 stepeni u odnosu na prosečnu meru termometra osećanja na pretestu – mada su promene u odnosu na sve grupe značajne.

Nakon eksperimenta ponovo smo radili korelacione i regresione analize novih mera identiteta i mera stava, ne bismo li utvrdili koliko su snažno povezani sa stavom koji je izmenjen pod uticajem norme.

Tabela 7

Korelacije između mera socijalnog identiteta (KSI i ISI) i termometra osećanja prema nepripadničkim grupama

	KSI	ISI
Građani Hrvatske	.007	.421**
Hrvati	-.029	.435**
Katolici	-.085	.315**
Prosek za sve grupe	-.038	.418**

Tabela 8

Korelacije između mera socijalnog identiteta (KSI i ISI) i socijalne bliskosti u odnosu na nepripadničke grupe

	KSI	ISI
Građani Hrvatske	-.090	.490**
Hrvati	-.088	.490**
Katolici	-.086	.464**
Prosek za sve grupe	-.106	.490**

Kompleksnost socijalnog identiteta ponovo nije bila povezana ni sa jednom merom stava, dok je inkluzivnost povezana sa svim. Intenzitet ove povezanosti viši je nego u pretestiranju. Regresionom analizom mera stava sa inkluzivnošću kao prediktorom pokazuje da ona predviđa 17.4% topline prema svim nepripadničkim grupama ($F(1, 38) = 8.024, p = .007$) i 24% varijanse socijalne bliskosti ($F(1, 38) = 12.013, p = .001$). Od svih nepripadničkih grupa, inkluzivnost nakon eksperimentalne manipulacije najviše utiče na nivo topline prema građanima Hrvatske, $R^2 = .195, F(1, 38) = 8.947, p = .005$ i socijalnu bliskost u odnosu na Hrvate kao etničku grupu, $R^2 = .240, F(1, 38) = 12.021, p = .001$.

Iako nemamo ispunjene uslove za testiranje glavne hipoteze ove studije – da norma ostvaruje uticaj na stav bar delimično preko kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta – rezultati pokazuju da su se nakon intervencije desile promene u kompleksnosti

socijalnog identiteta i u *odnosu* između inkluzivnosti (nezavisne varijable) i termometra osećanja/ socijalne bliskosti (zavisnih varijabli), koje vredi dublje istražiti. Najpre smo uradili regresije svih mera iz drugog trenutka testiranja istim merama u prvom trenutku testiranja i rezidualne koristili kao varijable u narednim regresionim analizama. Ovako dobijene nove vrednosti tretirali smo kao *stepen promene date varijable nakon intervencije* odn. meru *uticaja norme na datu varijablu*. Smisao ovoga je da utvrdimo da li promene u samim varijablama koreliraju i da li *promene* u nezavisnim varijablama predviđaju *promene* u zavisnim. Na taj način dobijamo meru indirektnog efekta norme na stav, preko kompleksnosti i inkluzivnosti socijalnog identiteta.

Rezultati pokazuju da promena u kompleksnosti socijalnog identiteta ne korelira ni sa jednom drugom promenom, tj. da socijalna norma ima nezavisan uticaj na kompleksnost socijalnog identiteta i ostale varijable. To znači da ćemo uticaj norme na kompleksnost morati da tumačimo odvojeno od njenog uticaja na mere stava. Međutim, pokazuje se da promena u inkluzivnosti socijalnog identiteta (koja u glavnoj analizi nije značajna) značajno predviđa promenu na termometru osećanja ($R^2 = .208$, $F(1, 37) = 9.704$, $p = .004$). Dakle, uticaj norme na termometar osećanja delimično se ostvaruje preko promene koju on ostvaruje na inkluzivnost. Iako norma ne utiče direktno na inkluzivnost, ona menja vezu koju ova ima sa stavom. To nas navodi da dublje ispitamo ne samo prirodu, već i smer nastalih veza.

Kako bismo mogli da na više načina testiramo različite modele, najpre smo ponovljeni faktor norme transformisali u neponovljeni pomoću *dami* (*eng. dummy*) varijable. Analiza indirektnog efekta prvo je proverena pomoću PROCESS makroa u SPSS-u (Hayes, 2009). Kao nezavisna varijabla uneta je *dami* varijabla *norma*, kao ishodišna termometar osećanja, a kao medijator inkluzivnost socijalnog identiteta. Ukupni efekat norme na termometar je marginalno značajan ($t(78) = 1.919$, $p = .058$), direktni efekat je značajan ($t(78) = 2.039$, $p = .045$), a indirektni nije značajan (interval poverenja uključuje 0; BootLLCI = -3.747, BootULCI = 4.179). Dakle, udeo koji norma ima u objašnjenju stava nije posredovan inkluzivnošću.

Potom su sukcesivno proveravani različiti modeli u hijerarhijskoj regresiji kako bi se detaljnije ispitaio doprinos pojedinih prediktora u objašnjenju stava (termometra). Pokazuje se da je norma marginalno značajna kao samostalni prediktor termometra ($R^2 = .046$, $F(1, 76) = 3.683$, $p = .059$), dok model gde je uključena kao prediktor zajedno sa inkluzivnošću značajno predviđa stav ($R^2 = .251$, $F(1, 75) = 20.522$, $p = .000$). Inkrementalni doprinos inkluzivnosti je značajan ($\beta = .453$, $t(1, 75) = 4.530$, $p = .000$), praktično jednak njenom

samostalnom doprinosu ($R^2change = .205$ spram $R^2 = .210$), što govori da norma i inkluzivnost imaju nezavistan doprinos predikciji termometra.

Razmotrimo i obrnutu mogućnost: da je promena u inkluzivnosti nastala kao posledica promene u osećanjima prema tuđim grupama. Videli smo da je uticaj inkluzivnosti na termometar nezavisan od uticaja norme na njega, ali se postavlja pitanje smera povezanosti inkluzivnosti i termometra. Moguće je da promena u termometru osećanja nastala pod uticajem norme utiče na promenu inkluzivnosti sa efektom od 20%. Međutim, ova logika je kontraintuitivna i budući da smo na više načina pokazali da norma nije promenila inkluzivnost, nemamo osnovu da verujemo da je promenjeni stav taj koji je uticao na inkluzivnost umesto obrnuto.

Diskusija

Socijalni aspekti slike o sebi predstavljaju fundamentalno važan deo samopoimanja. Pripadnost pojedinim grupama duboko je ukorenjena u načinu na koji osoba definiše sebe i osobinama koje sebi pripisuje, čak i kada toga nije svesna. Osoba nema samo doživljaj pripadanja grupi koju čine drugi ljudi, već oseća da grupa pripada njoj, da je usađena u njen identitet. Ja nisam samo *deo* grupe, već sam ja predstavnik grupe, kao što grupa predstavlja mene. Prve evolutivne korake ljudi su napravili oslanjajući se na svoju zajednicu. Živimo u grupama od postanka naše vrste. Ali i grupe žive u nama predstavljene socijalnim identitetima.

Socijalni identiteti odslikavaju način na koji vidimo sebe kao pripadnika grupe, ali i način na koji konceptualizujemo grupe kojima pripadamo. Pošto ima mnogo takvih grupa, nije bitno samo koliko nam je svaka od njih pojedinačno važna, već i kako se one kombinuju u subjektivnom doživljaju. Koliko smo sposobni da opazimo da to jesu različite grupe i da iste delimo sa nekim ljudima, a sa drugim ne. Kada odrastamo u homogenom socijalnom okruženju gde su praktično svi ljudi pripadnici istih grupa, teško je odvojiti ih i uvideti njihove međusobne razlike. Imamo doživljaj da svi pripadnici jedne grupe pripadaju i drugoj grupi i da su njihove osobine identične. Ovo posebno važi u slučaju nacionalnog, etničkog i religijskog identiteta koji se od samog rođenja ugrađuju u gotovo sve sfere života, a koji su i sami isprepletani. Deo identiteta etničke grupe je određena veroispovest; u istoriji su prisutna brojna nastojanja da se jedan narod kao zajednica drži u okvirima nacionalnih granica. Ako već odrastamo u sredini koja sama strogo ne razdvaja ove grupe, da li možemo očekivati da

će u subjektivnom prostoru ljudi one biti predstavljene kao odvojene? Uprkos činjenici da preklapanja među grupama objektivno postoje, i da postoje podaci o stepenu preklapanja, u prethodnim istraživanjima registrovane su individualne razlike u proceni preklapanja granica sopstvenih grupa, što je autore uverilo da se radi o validnoj psihološkoj meri, te su i uveli pojam kompleksnosti socijalnog identiteta. Iako smo u našem istraživanju uočili izvesnu varijabilnost u proceni kompleksnosti, verujemo da je ona ograničena činjenicom da je socijalna sredina u kojoj žive ispitanici gotovo potpuno homogena – prema popisu iz 2011. godine Srbi čine više od 90% ukupnog stanovništva u Srbiji, a 97% Srba se izjašnjava da je pravoslavne veroispovesti (Đurić, Tanasković, Vukmirović i Lađević, 2014). Ostaje pitanje da li su ostvareni osnovni uslovi da se relativizuje odnos granica sopstvenih grupa i na objektivnom (činjeničnom) i na subjektivnom (doživljajnom) planu. Stoga bi bilo zanimljivo ispitati kompleksnost socijalnog identiteta u sredinama različitog nivoa kompleksnosti socijalne strukture i utvrditi da li je u nekim sredinama kompleksnost bolje radi nego u drugim, odn. da se ispita kontekstualna zavisnost ovog konstrukta kroz validacione studije na većim i raznovrsnijim uzorcima i u razčitim područjima.

Nivo diferencijacije sopstvenih grupa trebalo bi da je povezan sa time kako su ustrojene granice prema tuđim grupama. Tamo gde se jasnije vide razlike između sopstvenih grupa moguće je očekivati propusnije granice ka drugim. Ako osoba iz Srbije pravoslavne veroispovesti shvata da biti Srbin nije isto što i biti pravoslavac uprkos tome što većina Srba jeste pravoslavne veroispovesti, ona može biti otvorenija ka prihvatanju Hrvata koji je pravoslavne veroispovesti, jer sa njim ima jednu zajedničku grupnu pripadnost. Dakle, pretpostavka je da kompleksnost i inkluzivnost jesu povezani konstrukti, ali ne potpuno preklapajući, što znači da korelacija ne bi trebalo da bude intenzivna, mada u pozitivnom smeru. Takva korelacija predstavljala bi i dragocen indikator validnosti oba konstrukta. U našem istraživanju ovo očekivanje je potvrđeno – kompleksnost i inkluzivnost umereno pozitivno koreliraju.

Međutim, ostaje pitanje kako je dobijena umereno visoka inkluzivnost identiteta ispitanika uz relativno nisku kompleksnost opažanja socijalnog okruženja. Ustanovili smo da u homogenim sredinama preklapanja zaista jesu velika, te nema prostora za veliko variranje u odgovorima. Verovatno zbog toga kompleksnost nije bila povezana ni sa emotivnom privrženosti sopstvenim grupama, ni sa merama prihvatanja tuđih. Dakle, upitno je meru kompleksnosti socijalnog identiteta koristiti u ovakvom kontekstu. Kod inkluzivnosti, pak, ima prostora za varijacije, što je čini boljom merom.

Kako su oba atributa socijalnog identiteta pretpostavljeni i dosad potvrđeni prediktori stava prema drugim grupama, pretpostavili smo da zajednička varijansa potiče delom od zajedničkog potencijala da predvide stav prema drugim grupama. Pored toga, pretpostavili smo da ovi konstrukti imaju jedinstveni doprinos objašnjenju stava u odnosu na mere identifikacije sa sopstvenim grupama, jer predstavljaju različite nivoe objašnjenja stava: kompleksnost je kognitivni, a inkluzivnost konativni.

Nasuprot kompleksnosti za koju smo utvrdili da nije korelat nijedne mere, inkluzivnost se javlja kao značajan prediktor stava. Pored toga, ima dodatni doprinos objašnjenju stava u odnosu na proste mere identifikacije sa sopstvenim grupama, što potvrđuje njenu inkrementalnu validnost. Pokazalo se da biti vezan za svoje grupe pretpostavlja i da smo više zatvoreni za tuđe – da svoje grupe vidimo ekskluzivno i da strogo odvajamo njihove granice ka spolja.

U drugom delu ove studije osmislili smo eksperiment sa ciljem da izazovemo promene u stavovima prema tuđim grupama i proverimo da li u tome posreduje doživljaj preklapanja socijalnih identiteta. Pretpostavili smo da se opisom načina na koji drugi ljudi doživljavaju granice između sopstvenih i tuđih grupa može uticati i na lični doživljaj tih granica. Budući ukorenjena u slici o sebi, ova promena bi mogla imati trajniji efekat nego samo promena stavova. Naša intervencija ostvarila je očekivan uticaj na toplinu odnosa prema tuđim grupama (Hrvatima, katolicima, građanima Hrvatske), ali ne i na spremnost za stupanje u socijalne odnose sa njima (ovo verovatno zbog efekta plafona – u uzorak su odabrani ispitanici koji su bili indiferentni ili „hladni” na termometru osećanja, ali je čak i u ovom uzorku registrovana relativno velika socijalna bliskost – u proseku 16 od 20). Na koji način je delovala norma predočena ispitanicima?

Nasuprot uobičajene slike u medijima, upravo im je predstavljena drugačija, pozitivna slika odnosa sopstvene grupe prema drugim. Kako je pripadnost grupi veoma važan deo identiteta ljudi, oni će težiti da grupa bude uspešna, jer grupni uspesi pospešuju samopoštovanje ispitanika i podstiču osećanje ponosa. Moguće je da kada ispolje pozitivan stav, ispitanici ne samo da se osećaju ponosnim na sebe kao tolerantnu osobu, već i ponosni na sebe kao pripadnika jedne prihvatajući nastrojene grupe.

Može se reći i da je eksperimentalna intervencija, ovako kako je osmišljena, dovela do jedne vrste konflikta: s jedne strane, grupna norma je obično nosilac *razlika* između grupa i najčešće se aktivira prilikom međugrupnog poređenja, kada je i potrebno naglasiti razlike između „nas“ i „njih“; s druge strane, norma koja je u ovom istraživanju predočena, u situaciji gde su nacionalni, etnički i religijski identitet pobuđeni, nije takva da podstiče

razlike već upravo da ih smanjuje. Sada je norma kao nosilac razlika zapravo faktor zblizavanja, ona koja iziskuje da se razlike anuliraju i uspostavi pozitivan odnos prema drugima. Poštovanjem norme ispitanici sada neće strože odvojiti svoju grupu od tuđe, već će se ka njoj otvoriti. Moguće je da su se javile dve suprotne tendencije – (1) težnja ka derogiranju druge grupe kako bi se održao integritet i favorizacija sopstvene i (2) težnja ka poštovanju grupne norme i umanjnje međugrupne diferencijacije. Međutim, u izveštaju koji je dat cilja se na slabljenje granica između jedne i druge grupe, naglašava se mešanje i stapanje jednih i drugih. Ukidanje jasnih demarkacionih linija između njih i nas može da dovede do većeg nivoa topline u odnosu na pripadnike drugih grupa – koje nisu tako strogo odvojene kao što se mislilo.

Šta se dešava sa kompleksnošću i inkluzivnošću socijalnog identiteta ispitanika nakon što su saznali da su pripadnici grupa sa kojima se identifikuju otvoreni prema pripadnicima tuđih grupa? Rezultati ni ovde nisu jednoznačni: kompleksnost socijalnog identiteta koja se ni sa čim ne uvezuje u prvoj fazi istraživanja i čiju smo validnost u ovom kontekstu doveli u pitanje, sada se menja pod uticajem informacije o grupnoj normi, ali se suprotno od očekivanog – smanjuje; socijalni identitet se uprošćava. Inkluzivnost, pak, ostaje ista.

Nakon što je u prvoj fazi utvrđeno da na ovom uzorku kompleksnost socijalnog identiteta ne predviđa stav prema drugim grupama, odustali smo od očekivanja da će moći da posreduje uticaj norme na stav. Ipak, ono što nismo predvideli je da će se nezavisno od promene stava umanjiti složenost socijalnog identiteta ispitanika nakon što dobiju informaciju o normi. Pretpostavljamo da je sadržaj eksperimentalne intervencije bio takav da nije direktno ciljao na povećanje kompleksnosti i da bi, na primer, skretanje pažnje ispitanicima na neočekivane kombinacije grupne pripadnosti (postojanje Srba katolika) imalo više šanse da podstakne svesnost o nezavisnosti grupa. Odakle, međutim, negativan efekat? Moguće je da je norma proizvela i neke neplanirane efekte, kao što je *pretnja distinktivnosti* – osećaj ugroženosti granica sopstvenih grupa, koji bi se odrazio na uprošćavanje strukture socijalnog identiteta (o ovoj vezi više u Roccas & Brewer, 2002; Schmid et al., 2009). U ponuđenom izveštaju ispitanicima smo upravo na ovaj način pokušali da promenimo stav – umanjnjem značaja granica, naglašavanjem bliskosti i sličnosti koja postoji sa tuđim grupama, itd. Iako je ovo dovelo do neke vrste podražavanja pripadnika svoje grupe kroz ispoljavanje sličnog stava, na nivou identiteta ispitanika uočavamo da ih ova vrsta mešanja zapravo ugrožava, te da je promena stava ustvari površna i ne ostavlja dublji trag na postizanje svesnosti o odvojenosti sopstvenih grupa. Moguće je da osećaju potrebu da se ponašaju onako kako se ponaša njihova grupa, ali se na nivou sopstvenog identiteta ne

osećaju lagodno s tim. U trenutku kada granice sopstvene grupe postanu ugrožene, tada dolazi do snižavanja kognitivne kompleksnosti u poimanju sopstvenih grupa i dolazi do fuzije sopstvenih identiteta: biti pravoslavac postaje još važniji deo toga da je osoba Srbin i da živi u Srbiji i obrnuto.

Ove veze valjalo bi detaljnije ispitati u sličnom istraživanju gde bi se razvila intervencija koja direktno cilja na povećanje kompleksnosti i onda posmatrao eventualni posredujući efekat na stavove.

Što se tiče inkluzivnosti socijalnog identiteta, s obzirom na stepen sigurnosti s kojom ova pojava predviđa stav prema tuđim grupama i sličnost koju ima sa stvarnom situacijom prihvatanja/ odbijanja, očekivali smo da je deo promene stava pod uticajem norme ostvaren kroz uticaj norme na inkluzivnost socijalnog identiteta. To se nije desilo, ali nakon promene pod uticajem norme stav je postao više zavistan od inkluzivnosti socijalnog identiteta.

Najrobustniji rezultat ovog istraživanja potvrđuje zaključke prethodnih o eksplanatornom potencijalu inkluzivnosti socijalnog identiteta: udeo varijanse inkluzivnosti u objašnjenju prihvatanja tuđih grupa je visok i jedinstven (inkrementalni u odnosu na druge ispitane prediktore). Možemo reći da veliki deo samog stava prema drugima čini upravo podložnost sopstvenog socijalnog identiteta da u sebe primi i pripadnike drugih grupa.

Što se intervencije tiče, u ovom istraživanju ona je osmišljena da pored stava adresira i inkluzivnost i kompleksnost (poslednje se pokazalo neuspešnim). Ovakav pristup ne dozvoljava da se zaključuje o specifičnim efektima. Stoga treba osmisliti odvojene, bolje ciljane intervencije, koristiti različite grupe u samoj intervenciji (ukrštati grupne pripadnosti i sl.), zatim porediti nalaze različitih grupa ljudi i utvrditi da li se repliciraju, potom uzeti uzorak sa većom disperzijom stavova i različitim nivoima kompleksnosti i inkluzivnosti identiteta... Pored toga, rezultati potvrđuju i da se pozivanjem na normu ponašanja grupe sa kojima se ispitanici identifikuju relativno lako mogu postići promene prema članovima tuđih grupa sa višedecenijskom istorijom konflikata. Trajnost tako izazvanih promena se naravno mora empirijski proveriti.

Zaključak

Budući da ljudi pripadaju ne jednoj, već više grupa, pokazalo se naročito korisnim izučavati doživljaj sopstvenih grupa kao osnovu za prihvatanje ili odbacivanje članova tuđih.

Socijalni identiteti i percepcija njihovih odnosa i granica nestabilni su i zavisni od konteksta. Ipak, uzeli smo u obzir da su nacionalni, etnički i religijski identitet važni gotovo kod svih ljudi, naročito u situaciji gde se bavimo ispitivanjem odnosa prema nepripadničkim grupama. Kultura ovih odnosa tokom dugotrajne socijalizacije u okruženju ljudi najčešće iste nacionalnosti, etniciteta i religije formira se kroz delovanje socijalnih normi – toga kako se grupa tipično ponaša prema drugima.

U ovoj studiji ispitivali smo kompleksnost i inkluzivnost socijalnog identiteta (mladih) ljudi u Srbiji, kako bismo utvrdili njihov eventualni uticaj na odnos prema nepripadničkim grupama od značaja – građanima Hrvatske, Hrvatima, katolicima. Uvažili smo višestruke identitete kako bismo istražili složenost njihove strukture i njihovu ekskluzivnost u određivanju granica prema drugim grupama. Podsećanjem na grupnu normu kojom se u ovom slučaju opisuje prihvatajući odnos prema pripadnicima tuđih grupa pokušali smo da utičemo na taj odnos, ali i da utvrdimo da li se eventualna promena ostvaruje putem promene u socijalnim identitetima ili samo direktnim putem, te da li možemo govoriti o čvršćem uporištu promene ili samo o podražavanju stavova drugih.

Ono što smo dobili potvrđuje validnost inkluzivnosti socijalnog identiteta kao stabilnog prediktora stava prema drugim grupama, ali dovodi u pitanje validnost kompleksnosti socijalnog identiteta, što pripisujemo mogućim specifičnostima u ponašanju ove varijable u homogenim socijalnim sredinama. Dalje, socijalna norma kao vodič za akciju u odnosu prema drugima i ovde se ostvaruje, nezavisno od negativnog uticaja na kompleksnost socijalnog identiteta. Iako su granice između socijalnih identiteta kod ispitanika dovedene u pitanje i integritet grupa kojima pripadaju ugrožen, oni ipak nastoje da ispolje stav koji dele pripadnici njihove grupe. Norma, iako često nosilac razlika između grupa, sada postaje faktor zbližavanja sa njima kroz informacije o prihvatajućem stavu svojih sunarodnika prema drugim grupama. Granice povučene između sukobljenih grupa opstaju i nakon eksperimentalne manipulacije putem podsećanja na socijalnu normu – inkluzivnost se ne menja, ali se osnažuje njen ionako snažan uticaj na stav ispitanika prema nepripadničkim grupama.

Kada ljudi odrastaju u okruženju gde nema pripadnika drugih grupa, kod njih se formira relativno jednostavan identitet, gde nisu jasno uspostavljene diferencijacije između sopstvenih grupa. Samim tim što nisu primorani na stalno suočavanje sa drugim grupama,

socijalne kategorizacije nisu istaknute, njihovi identiteti su relativno bezbedni. Ipak, granice identiteta mogu biti propustljive budući da se drugi ne vide kao ugrožavajući za sopstveni socijalni identitet. Međutim, onda kada se osete previše sličnim sa tim, naposljetku ipak *tuđim* ljudima, pribegavaju jednostavnijoj i ponovo sigurnijoj definiciji socijalnog identiteta koja je time više distinktivna što se sastoji iz preseka različitih grupa koje se prepliću i čije se granice međusobno osipaju. Ovako definisan identitet iako jednostavan ne mora samim tim biti više ekskluzivan. Nezavisno od toga moguće je ostvariti promene u stavovima ljudi. Jedinstveni doprinos ove studije je što je njome pokazano da se to može ostvariti jednostavnom intervencijom. I kada norme ne služe uspostavljanju razlika, već upravo daju primer prihvatajućeg međugrupnog odnosa, ljudi ih usvajaju pokazujući više topline prema drugim grupama. Što se identitetskih konstrukata tiče, treba pažljivo osmisliti intervencije kojima bi se efektivna deskriptivna norma angažovala u podsticanju kompleksnijeg poimanja socijalnog okruženja i sopstvenih grupa. Jednom kada se aktivira svesnost o višestrukim identitetima, biće lakše druge ljude shvatati pripadnicima sopstvene grupe po bar jednoj dimenziji. To ne znači da granice između grupa treba ukidati. Veća diferenciranost u opažanju svojih grupa možda može obezbediti upravo stabilniji osećaj identiteta, koji ne mora toliko zavisiti od stabilnosti granice između svojih i tuđih identiteta, a naročito ne od grubo isrcrtanih nacionalnih granica. Možda tada ne bude toliko strašno videti nekog tuđeg kao svog i možda videti ga kao svog više ne bude ugrožavajuće za sopstveni integritet.

Na kraju, pošto brojni faktori treba da se sinhronizuju u određenom kontekstu da bi se desio rat, potrebno je te faktore prepoznati i adresirati u pokušaju da se ublaže posledice rata na međugrupne odnose. Čini se da je u uslovima opšteg nepoverenja, ranjivosti i osećaja nepravde još teže graditi stabilne nove odnose. Intervencije koje pokušavaju da izmene sam doživljaj NAS i NJIH mogu biti dalekosežnije po posledicama, ali mogu da izazovu i veće otpore i kontraefekte.

Literatura

- Allport, G. W. (1954). *Nature of Prejudice*. New York: Doubleday.
- Blagojević, M. (2013). Savremena religioznost studenata i desekularizacija srpskog društva. U: M. Blagojević, J. Jablanov Maksimović, T. Bajović (ur.), *(Post)sekularni obrt: Religijske, moralne i društveno-političke vrednosti studenata u Srbiji* (str. 11-61). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fondacija Konrad Adenauer, Centar za evropske studije.
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology & Social Research*, 17, 265-271.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475-482.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55, 429-444.
- Brewer, M. B. (2010). Social identity complexity and acceptance of diversity. In Crisp, R. J. (Ed.), *The Psychology of Social and Cultural Diversity*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Brewer, M. B., & Gardner, W. (1996). Who is this "we"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 83-93.
- Brewer, M. B., Gonsalkorale, K., & Dommelen, A. (2013). Social identity complexity: Comparing majority and minority ethnic group members in multicultural society. *Group Processes and Intergroup Relations*, 16, 529-544.
- Brewer, M. B., & Pierce, K. P. (2005). Social identity complexity and outgroup tolerance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 428-437.
- Cialdini, R. B. (2007). Deskriptive social norms as underappreciated sources of social control. *Psychometrika*, 72, 263-268.
- Cialdini, R. B., Demaine, L. J., Sagarin, B. J., Barrett, D. W., Rhoads, K., & Winter, P. L. (2006). Managing social norms for persuasive impact. *Social Influence*, 1, 3-15.

- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1015-1026.
- Crisp, R. J., & Hewstone, M. (2007). Multiple social categorization. *Advances in Experimental Social Psychology*, 39, 163-254.
- Đurić, V., Tanasković, D., Vukmirović, D. i Lađević, P. (2014). *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd, Republika Srbija: Republički zavod za statistiku.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Fiske, S. T. (2004). *Social beings: A core motives approach to social psychology (2nd Edition)*. New York: Wiley.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., McGarty, C., Turner, J. C., Reynolds, K. J., & Eggins, R. A. (1996). Stereotyping and social influence: The mediation of stereotype applicability and sharedness by the views of in-group and out-group members. *British Journal of Social Psychology*, 35, 369-397.
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication Monographs*, 76, 408-420.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley.
- Hogg, M. A., & Reid, S. A. (2006). Social identity, self-categorization, and communication of group norms. *Communication Theory*, 16, 7-30.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Holt.
- Kalaba, I. (2013). Čekajući regionalno pomirenje: studenti i nacionalizam u Srbiji U: M. Blagojević, J. Jablanov Maksimović, T. Bajović, (*Post*)*sekularni obrt: Religijske, moralne i društveno-političke vrednosti studenata u Srbiji* (str. 267-283). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fondacija Konrad Adenauer, Centar za evropske studije.
- Kluckhohn, C., & Murray, H. A. (Eds.) (1948). *Personality in nature, society and culture*. New York: Knopf.

- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, *98*, 224-253.
- McConahay, J. B., Hardee, B. B., & Batts, V. (1981). Has racism declined? It depends upon who's asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, *25*, 563-579.
- Miller, K. P., Brewer, M. B., & Arbuckle, N. L. (2009). Social identity complexity: Its correlates and antecedents. *Group Processes and Intergroup Relations* *12*, 79-94.
- Paluck, E. L. (2009). Reducing intergroup prejudice and conflict using the media: A field experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology*, *96*, 574-587.
- Reicher, S., Spears, R., & Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. In M. S. Wetherell, & C. T. Mohanty (Eds.), *The sage handbook of identities*. London: Sage.
- Reno, R. R., Cialdini, R. B., & Kallgren, C. A. (1993). The transsituational influence of social norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, *64*, 104-112.
- Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social identity complexity. *Personality and Social Psychology Review*, *6*, 88-106.
- Rot, N. (1999). *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Schmid, K., Hewstone, M., Tausch, N., Cairns, E., & Hughes, J. (2009). Antecedents and consequences of social identity complexity: Intergroup contact, distinctiveness threat, and outgroup attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *35*, 1085-1098.
- Schultz, P. W., Khazian, A. M., & Zaleski, A. C. (2008). Using normative influence to promote conservation among hotel guests. *Social Influence*, *3*, 4-23.
- Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., & Griskevicius, V. (2007). The constructive, deconstructive, and reconstructive power of social norms. *Psychological Science*, *18*, 429-434.
- Sechrist, G. B., & Stangor, C. (2001). Perceived consensus influences intergroup behavior and stereotype accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*, 645-654.

- Sechrist, G. B., & Stangor, C. (2004). Prejudice as social norms. In C. S. Crandall, & M. Schaller (Eds.), *Social psychology of prejudice: Historical and contemporary issues*. Lawrence, Kansas: Lewinian Press.
- Sherif, M. (1958). Group influences upon the formation of norms and attitudes. In E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, & E. L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology (3rd Edition)*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. (2001). Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 27, 484-494.
- Stjepanović Zaharijevski D., (2008). Konstrukcija identitetskih kategorija u zavisnosti od porodičnog vrednosnog obrasca i socijalno-ekonomskih karakteristika. U: D. B. Đorđević i D. Todorović (ur.), *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu* (str. 199-211). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H., Bilig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-178.
- Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187-204.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A Self-Categorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell.
- Urban, L. M., & Miller, N. (1998). A theoretical analysis on crossed categorization effects: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24, 894-908.
- Dommelen, A., Schmid, K., Hewstone, M., Gonsalkorale, K., Brewer, M. B. (2015). Construing multiple ingroups: Assessing social identity inclusiveness and structure in ethnic and religious minority group members. *European Journal of Social Psychology*, 45, 386-399.

Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2012). Social identity complexity and immigrants' attitude toward the host nation: The intersection of ethnic and religious group identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 1165-1177.

Wilcox, C., Sigelman, L., & Cook, E. (1989). Some like it hot: Individual differences in responses to group feeling thermometers. *Public Opinion Quarterly*, 53, 246-257.

Prilozi

Prilog 1: Izveštaj sa fiktivnog istraživanja kao predstavnik deskriptivne norme u eksperimentalnoj manipulaciji

„Tim od 20-ak psihologa i sociologa sa Univerziteta u Beogradu i Novom Sadu, na čelu sa šefom istraživačkog tima - prof. Vladimirom Mihićem (Univerzitet u Novom Sadu), tokom 2014. godine sproveo je opsežno istraživanje u kome se ispituju stavovi građana Srbije prema etničkim i religijskim manjinama. U istraživanju je učestvovalo 763 ispitanika srpske nacionalnosti, prosečnog uzrasta 36 godina i približno ujednačenog broja muškaraca i žena. Većina intervjuisanih građana, iako mahom Srbi i pravoslavci, opažala je kao bliske i građane Srbije drugih etničkih grupa i drugih veroispovesti, pre svega Hrvate i katolike, ukazujući na više sličnosti nego razlika između sopstvene i ovih grupa, između „nas“ i „njih“. Uočeno je da su ispitanici pokazali manju distancu prema drugim narodima i veroispovestima nego što bi se to očekivalo. Pozivali su se na to da ima dosta mešovityh srpsko-hrvatskih brakova, da ima mnogo Hrvata koji žive u Srbiji i smatraju je svojom domovinom i sl. Izrazili su pritom spremnost da sa njima saraduju na ostvarenju zajedničkih ciljeva kao i spremnost da imaju bliske prijatelje iz ovih grupa. Nalazi svakako ukazuju na drugačiju sliku odnosa Srba prema Hrvatima nego što smo navikli, verovatno zbog tendencije medija da se fokusiraju na negativno i da vesti prikazuju senzacionalistički.“